

Jack Holland

NŐGYŰLÖLET

A VILÁG LEGRÉGIBB ELŐÍTÉLETE

BOOKART
Csíkszereda, 2011

A mű eredeti címe
„A brief history of misogyny” by Jack Holland
© First published in the UK by Robinson,
an imprint of Constable & Robinson, 2006

Fordította
Vallasek Júlia

Szerkesztette
Láng Zsolt

Az eredetivel egybevetette
és a szöveget gondozta
Mihály Emőke

ISBN 978-606-92476-8-6

© Bookart Kiadó, 2011
Magyar fordítás © Vallasek Júlia, 2011

ELŐSZÓ

Apám szerette a történelmet, és szerette a nőket. Ez a két tény vezette el őt a nőgyűlölet témájához, mely meglehetősen különbözik attól, amiről a hivatása szólt: az észak-írországi politikai ügyektől.

2002-ben kezdett el dolgozni a *Nőgyűlölet. A világ legrégibb előítélete* című könyvén. A téma meglehetősen ellentmondásosnak bizonyult. A férfiak, ha meghallották, mivel foglalkozik apám, többnyire azt feltételezték róla, hogy igazolni próbálja a nőgyűlölet jogosságát. Ez a reakció nagyon megdöbbenett apámat. Általában mindenki meglepődött, hogy egy férfi ír erről a témáról. „Miért ne? A nőgyűlöletet férfiak találták ki” – mondogatta.

Írás közben nagyon megrázta azoknak a bűntetteknek a hosszú sora, melyeket férjeik, apáik, embertársaik és uralkodóik követtek el a nők ellen. Anyámmal megborzongtunk, amikor sorolta őket – a boszorkánysággal vádoltak esztelen kínzásától kezdve az észak-koreai börtönökben elszenvedett borzalmakig. Újság-cikkeket vágott ki, elolvasott millió történetet, a költészethez és a drámairodalomhoz nyúlt kulturális magyarázatért.

Apám úgy érezte, ez a legfontosabb munkája. Újságírói tekinete arra a félelmetes kérdésre irányult, hogy hogyan lehetséges, hogy a történelem során az emberiség egyik fele mindvégig elnyomta és terrorizálta az emberiség másik felét.

Miközben ezzel küzdött, ugyanazokat az eszközöket használta, melyekkel a többi jelenkori konfliktust is próbálta megfoghatóvá tenni olvasói számára: lényeglátását, a nyugati kultúráról és történelemről szerzett jelentős ismeretanyagát, az elnyomottak iránti együttérzését és szépírói stílusát. Mindezekkel felfegyverkezve írta meg ezt a történeti munkát, mely témájának kegyetlensége ellenére mint olvasmány roppant élvezetes.

2004. májusában, egy hónappal a *Nőgyűlölet* befejezése után apámat rákkal diagnosztizálták. Angiocentrikus limfómában halt meg, a ráknak egy rendkívül ritka és csaknem mindig halálos kimenetelű változatában. Bár a betegség és a kezelések legyengítették, továbbra is foglalkoztatta a terv, a kórházi ágyán is az utolsó javításokon dolgozott.

Az apa-lány viszony fontos témája ennek a könyvnek, hiszen ezáltal a sajátosan intim kapcsolat által hagyományozhatók tovább, vagy szüntethetők meg a nőgyűlölet káros hatásai. Az apához való viszony minden lány életében központi szerepet játszik. Az én apám gyöngédséggel viszonyult szülői szerepéhez, őszintén elismeréssel, jóindulatú és tapintatos megerősítéssel fogadta nővé válásomat. Csaknem mindig kíváncsi volt a gondolataimra. Biztatott, hogy vitatkozzak vele. Időnként nevetett és viccelődött fiatalkori meggyőződéseimen, máskor hevesen vitáztunk. Abból, ahogy beszéltem, éreztem, hogy értékeli az eszemet. Szelíd tekintetével pedig dédelgette a nőiességemet.

Nehéz felbecsülni ennek az elfogadásnak a fontosságát, különösen most, hogy már nem lehet részem belőle többé. Mikor elolvastam, amit apám arról írt, hogy különböző kontinenseken milyen bánásmódot kellett annyi nőnek századokon keresztül elviselnie, tudatosodott bennem, mit is jelent, hogy én védve voltam a nőgyűlölettől. Kivételesen, legalábbis az otthonomban, szabad lehettem a béklyóitól.

Legmeghatóbb emlékem apámról, egy egész élet kedves emlékei közül, a halála előtti három nap. Kettesben ültünk a manhattani kórház egyik kórtermében, a kéziratot ellenőriztük. Felolvastam neki, és ő tudni akarta, javasolok-e valamilyen változtatást. Megtisztelő volt: a hivatásos író, a tapasztalt szakértő, az apám megkér engem, az újdonsült tudósítót, aki még semmihez sem ért igazán, a fiatal nőt, a lányát, hogy mondjon véleményyt.

Értékes pillanat volt, és most, a visszaemlékezésben még inkább kifényesedik. Úgy éreztük, mintha a csendes munka, amelyben elmerültünk, erősebb lenne a betegségnél. A Hudson folyóra néző, napsütötte szobában egy pillanatra sikerült porázra fognunk a fé-

lelmet és a szenvedést, mely a rákos betegek osztályán körülvelt bennünket.

Éppen csak elkezdünk dolgozni, amikor észrevettem, hogy apám orvosa, egy kedves, csendes szavú ember, aki alig két héttel korábban figyelmeztette anyámat és engem apám közelgő halálára, meghatottan figyel bennünket. Arckifejezése arra utalt, hogy nem gyakran lát ilyen jelenetet.

Jack Holland Észak-Írországból gyerekeskedett az 1950-es években, és a társadalmi és politikai szempontból viharos hatvanas években vált nagykorúvá. Egészen kiskorától talpraesett nők vették körül. Főként nagymama, Kate Murphy Holland nevelte, a család nagyszerű, erőskezű összetartója, Down megye vad vidékéről, és „Cissy” nagynénje, azaz Martha Holland, egy rendkívül szép nő, aki sosem ment férjhez, és Belfast számos szövőgyárának egyikében dolgozott. Édesanyja, Elizabeth Rodgers Holland, olyan szegényen nőtt fel, hogy csak időnként járhatott iskolába. Apám egész pályafutására ihletően hatott az édesanyja. Azt szokta mondani, íróként az a célkitűzése, hogy az anyjához hasonló, tanulatlan, de intelligenciával megáldott emberek számára hozzáférhetővé tegyen bonyolult gondolatokat.

Mindig érdekelte a női tapasztalat. Amikor megírta első tényfeltáró beszámolóját az akkoriban tetőző ír zavargásokról, áttanulmányozta édesanyja és nagynénje leveleit, és hatásosan felhasználta azokat az 1981-ben megjelent *Too Long a Sacrifice: Life and Death in Northern Ireland Since 1969* [Túl hosszú áldozat. Élet és halál Észak- Írországból 1969 óta] című könyvében. Első regénye, a *The Prisoner's Wife* [A fogoly felesége] (1982) a háborúban harcoló férfiak feleségeinek szenvedéseiről szól.

Apám életében anyám, Mary Hudson volt a legfontosabb nő, maga is kiváló eszű, tehetséges nyelvész és tanár. Gyümölcsöző és boldog házasságban éltek harminc éven át, és felbecsülhetetlenül sokat jelentettek egymás számára, mind személyes, mind szakmai szinten. Gyermekeként számos beszélgetést hallgattam végig a vacsoraasztal mellett arról, hogy hogyan lehetne

továbbfejleszteni egyik vagy másik részét annak a könyvnek, melyen apám éppen dolgozott. A *Nőgyűlöletet*, apám más könyveihez hasonlóan, anyám is javítgatta, szerkesztgette.

Ha anyám nem lett volna igazán kitartó az elmúlt két évben, soha nem jelent volna meg ez a könyv. Az amerikai kiadó, melylyel apámnak szerződése volt, és amellyel a könyv írása során szorosan együttműködött, apám halála után furcsa módon azt állította, hogy a kézirat közölhetetlen. Anyám nem hitt nekik, és elszántan keresett egy másik kiadót: tudta, hogy ennek a történetnek mindenképpen napvilágot kell látnia. Anyám lendületességének köszönhető, hogy ez a fontos és gondolatébresztő könyv most eljut az olvasókhoz.

Ma nagyjából egy felvilágosultnak mondható korban élünk, melyben a nőgyűlölet jelenségét végre nem csupán az elnyomás és az igazságtalanság forrásának, de az emberi haladás, a társadalmi és gazdasági fejlődés akadályának is tekintik. Mégis a nőket továbbra is rosszabbul fizetik, mint a férfiakat, az Egyesült Államokban pedig csorbulni kezdtek azok az évtizedekkel ezelőtt kivívott jogok, melyek által a nők szabadon eldönthették, akarnak-e gyereket. A valódi nemi egyenlőség még várat magára. És a világ sok részén, ahol a nemek kérdése összevegyül a szegénységgel, a tudatlansággal, a fundamentalizmussal vagy a beutassal, a nők helyzete alig javult az elmúlt évszázadok során.

Édesapám, Jack Holland tisztában volt azzal, hogy ezeket a gondokat egyetlen egy könyv nem képes megoldani, sőt, még sok könyv sem. Mégis ez az utolsó munkája fontos fegyverré válhat a világ legrégibb előítélete ellen vívott harcban.

Jenny Holland

BEVEZETŐ

„...leborotvált feje
szénfekete tarló,
sáros rongy a szemén,
nyakán a hurok

mint gyűrű őrizi
szerelme emlékét.”

(Seamus Heaney: *Büntetés*
Gerevich András fordítása)

2002. június 22-én Pandzsáb egyik távoli szegletében egy pakisztáni nőt, Mukhtaran Bibit a törzsi tanács ítélete alapján többszörösen megerőszakoltak, mivel öccse állítólag nemi kapcsolatot létesített egy magasabb kasztba tartozó nővel. Hiába könyörgött sikoltozva kegyelemért, négy férfi megragadta, és berángatta egy kunyhóba.

„Többször megerőszakoltak, egy órán keresztül, utána meg sem bírtam mozdulni” – mondta a riportereknek. Több százan voltak jelen a büntetés végrehajtásakor, senki nem segített.

2002. május 2-án, Szun Ok Li észak-koreai menekült tanúskodott Washington DC-ben a szenátus Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága előtt az észak-koreai Kaechon női munkatáborban uralkodó körülményekről, ahol az elítéltek nyolcvan százaléka háztartásbeli. Szemtanúja volt annak, hogy három asszony a cementpadlón szült. „Borzalmas volt látni, ahogy a börtönorvos csizmás lábával rugdosta a terhes nőket. Amikor a gyermek világra jött, az orvos ordítani kezdett, hogy: »Azonnal öljk meg! Hogy képzeled a bűnöző, hogy gyermeket szüljön a börtönben?!«”

Nigéria, 2002. Amina Lawalt halálra ítélték, mert házasságon kívül szült gyereket. Nyakig beásták a földbe, és addig dobálták követ, amíg szét nem zúzták a koponyáját.

Fayetteville, Észak-Karolina. A Fort Bragg katonai támaszponton 2003. nyarán mindössze hat hét alatt négy nőt ölt meg saját, feldühödött férje. Az egyiken több mint ötven késszúrást ejtett az a férfi, aki valamikor azt állította, szereti őt.

Kelet-Afrika. Az Egyiptomtól Szomáliáig terjedő területen a becslések szerint a nők 80–100 százalékának csonkították meg a nemi szervét. Egyesek közülük az Egyesült Államokba menekültek. Ezek a nők amellett érveltek, hogy ugyanolyan védelemre jogosultak, mint a politikai elnyomás elől menekülők. Harcuk valójában régebbi minden nemzeti, politikai, polgári jogokért folytatott harcnál.

Észak-Írországbán nőttem fel, egy olyan világban, amely távol van Pandzsábtól, Észak-Koreától és Kelet-Afrikától. Ezen a helyen a „picsa” szó a legrosszabb dolgot jelentette, amit egy ember a másikról gondolhat. Ha valakit gyűlöltél, vagy megvetettél, a „picsa” mindent kifejezett.

Ezt a szót firkálták a szemetes sikátorok vagy a vizelettől és ürüléktől bűzlő közbécék falára. Semmi nem lehetett rosszabb annál, mint hogy „picsának” neveznek, senki nem volt hülyébb a „hülye picsánál”.

Az észak-írországi Belfastban, abban a városban, ahol felnőttem, a gyűlöletnek megvoltak a maga sajátos célpontjai. A szektárius csetepaték miatt az évek során Belfast az erőszak és a vérontás szinonimája lett. De volt valami, amiben az egymással harcoló katolikus és protestáns közösségek egyetértettek: a pina megvetett státusa.

Belfast ebben a tekintetben alig különbözött Anglia más szegény, ipari vidékeitől, ahol a nők általános megvetése, az aszszonyverés hétköznapi jelenségnek számított. Egy férfi képes volt közbelépni, ha látta, hogy egy ember rugdos egy kutyát, de nem érezte kötelességének, hogy közbeavatkozzon, ha ugyanezt egy

férj művelte a feleségével. Furcsának tűnhet, de éppen a férj és feleség közti kapcsolat „szentsége” akadályozta meg a közbelépést.

Amikor az 1960-as évek végén kirobbant a politikai erőszak, a nőgyűlöletet is erőteljesebben lehetett érzékelni. Azokat a katolikus lányokat, akik brit katonákkal randevúztak, kirángatták az utcára, lefogták, megkötözték (nemegyszer éppen nőtársaik), míg a férfiak ütlegették őket, leborotválták a hajukat, majd forró kátrányt öntöttek rájuk, tollba hempergették őket. Ezután oda-kötözték őket egy lámpaoszlophoz, hadd bámuljon az izgatott tömeg, a nyakukba akasztott táblára pedig felmázolták az ugyan-csak szexuális jellegű sértést: „kurva”.

Talán a franciákat utánoztuk, mert az angolszász nemzetek általában őket követik szexuális kérdésekben: láthattuk a Franciaország felszabadulásakor készített fotókon, hogy milyen sorsra jutottak azok a nők, akik német katonával kerültek kapcsolatba. Persze tulajdon erős érzelmeink belső logikáját is követtük, ugyanaz a düh hajtott, amellyel azt a kétszótagos szót ejtjük ki: „picsa”.

Ezt a logikát jó ezernyolcszáz évvel ezelőtt Tertullianus, a keresztény egyházatyák egyike alapozta meg:

„Te nyitottál kaput az ördögnek, te törted meg ama fának a pecsétjét, te hagytad cserben legelőször az isteni törvényt, s te beszélted rá cselesen a bűnre, akivel a támadó ördög nem boldogulhatott, Isten képmását, a férfit, ugyancsak könnyen zúztad össze.”¹

A nőgyűlölet különféle szinteken érvényesül, a nyugati társadalom világnézetét formáló görög gondolkodók munkáinak legemelkedettebb filozófiai síkjától kezdve a tizenkilencedik századi londoni sikátorokig és a modern Los Angeles-i utcákig, ahol sorozatgyilkosok ámokfutása nyomán megkínzott, megcsonkított női holttestek hevernek az utcán. Az időszámításunk szerinti harmadik század keresztény asketáitól az ezredforduló

¹ Tertullianus: *Az asszonyi cicomáról*. (Ford. Városi István.) In: Ókeresztény írók, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

tálib vezéreiiig minden düh a nőkre irányul, és a nők szexualitását is igyekeznek elnyomni. A történelem során legalább egyszer, a késő középkori boszorkányüldözések idején, elindult valami, amit nemi pogromnak nevezhetünk, és ennek során több száz-ezer (egyes történészek szerint több millió) nőt égettek el máglyán Európa-szerte. Ezt a dühöt jeleníti meg a legnagyobb és legismertebb művészek némelyike, és ezt használják ki a legalantasabb, legközönségesebb modern pornográf alkotások is. A nőgyűlölet története voltaképpen a nők gyűlöletének folyamatos íve, amely összeköti Arisztotelészt Hasfelmetsző Jack-kel, Lear királyt James Bonddal.

Legintimebb szinten maga a nemi aktus vált a megaláztatás és a szégyen egyik formájává: megaláztatás az azt elszenvedő nőt, és szégyen az elkövető férfi számára. A belfasti szlengben a „döf” ige két dolgot jelent: „szeretkezni valakivel” vagy „megölni valakit”. A halál ez esetben nem a francia „la petite morte” értelemben szerepel, mely az orgazmus keltette extázisban való önfeladásra utal. „Megdöftem azt a picsát”, jelentheti azt is, hogy „megöltem”, azt is, hogy „megdugtam”. Az áldozat mindkét esetben eldobható, elfeledhető, megfosztva alapvető emberi jegyeitől.

Tudom, hogy bármiféle gyűlölet történetét felvázolni összetett feladat. Egy adott gyűlöletforma gyökerénél, legyen az osztály- vagy fajgyűlölet, vallásos vagy etnikai, az ember általában valamilyen konfliktusra bukkan. Az emberi gyűlölködések leíró listáján csupán a nőgyűlölet keveredik egy igazán mélyről fakadó sóvárgással és szükséggel, azzal, amelyet a legtöbb férfi érez a nők iránt, és fordítva. A gyűlölet és a vágy különös módon kapcsolódik össze. Ez teszi olyan bonyolulttá a nőgyűlöletet: a férfi önmagával való konfliktusát feltételezi. Legtöbbször voltaképpen fel sem ismerik ezt a konfliktust. Írországban, ahogy a katolikus világ többi részén, mindez első látásra paradoxonnak tetsző formában fejeződik ki. Lehet, hogy az utcán megvetik a nőket, de lépjen csak be bármelyik katolikus templomba, ott egy piederstálra emelt, nagyra becsült, egyenesen imádott nővel találkozol.

A mi templomunk Belfastban egy kiegyensúlyozatlan szerkezetű, jellegzetes ír templom, amilyeneket többnyire a tizenkilencedik század végén, a huszadik század elején építettek – vagyis jóval azután, hogy véget ért a katolikus építészet aranykora, és átvette helyét a szentimentális jámborság. Vörös téglából épült, mint a környező kis sorházak. Egyetlen dísz a pszeudogótikus bejárat és a porfír szenteltvíztartó, melynek aljára vasárnap, az utolsó mise végére apró, fekete csomókban rakódik le a piszok.

A sötét templombelsőbe lépve az ember figyelmét azonnal megragadja egy kék köpenyes, fiatal nő szobra, akinek csillagkoszorú van a feje körül, kecses, fehér lábával pedig egy tekergőző kígyóra tapos. A kígyó rikítóan vörös, és kitátott szájából fenyegető, villás nyelv nyúlik ki. Mérgező dühe azonban erőtlen: „És megfogá a sárkányt, azt a régi kígyót, aki az ördög és a Sátán, és megkötözté azt ezer esztendőre.” (Jel 20,2)

Egy szűz az ő tisztaságának támadhatatlan tökélyével legyőzte az ördögöt. Megértették velünk, hogy a gonosz, melyet méltóságteljesen legyőzött, nem más, mint a hús, a kéjvágy, a megnevezhetetlen tettekre való csábítás bűne. Csakhogy megzavart minket, hogy a kígyó erőteljesen szexuális szimbólum, nem tudunk erről megfedkezni. A szobor, miközben a tisztaságot, a testi vágyak feletti győzelmet dicsőítette, látens módon érzékiséget is sugárzott azáltal, hogy az enyhén megemelkedett ruha alól kilátszottak a sziszegő, tekergőző kígyóval ugyancsak bensőséges, fizikai kapcsolatba került kecses, női lábak. Idővel aztán megtanultuk, hogy a szexualitás elnyomása a pornográfiához hasonlóan nem más, mint a szexuális rögeszmék egyik formája.

Tizenöt éves koromra valamennyi barátommal együtt tudtuk, valójában mit is tapos a porba. Társadalmunkban ez volt a nőktől elvárt szerep: mások vágyának ellenállni, a sajátjukat elfojtani.

Nem kellett filozófiai jártasság ahhoz, hogy valaki megfejtse a „picsa” szó használatában rejlő nőgyűlöletet. De Szűz Máriának, Isten anyjának imádása bebizonyította, hogy a nőgyűlölet egyaránt képes felemelni és letaszítani a nőket. A végcél mindkét irányban azonos: megfosztani a nőt ember mivoltától.

Noha a nőgyűlölet egyike a legkitartóbb előítéleteknek, a századok során sokat változott és fejlődött, tompították vagy felkorbácsolták az éppen fennálló társadalmi, politikai és főleg vallásos áramlatok. A nőgyűlölet történetében drámai változást hozott a kereszténység elterjedése és az eredendő bűn doktrínájának meghirdetése.

Amint ebben a könyvben kifejtem, ez a doktrína a kereszténység és az antik világ három erős áramlatának összefonódásából fakad. Ez a három áramlat az ógörög platonikus filozófia, a judaista patriarchális egyistenhit és az a keresztény kinyilatkoztatás, miszerint Krisztus az Isten fia, személyében maga Isten öltött testet, és avatkozott be közvetlen módon az emberi ügyekbe. A filozófiai, a misztikus és a történelmi állításoknak ez a korábban soha nem tapasztalt összefonódása teremtette meg a világ legrégebbi előítéletének erős ideológiai hátterét, amikor magát a fogantatást is bűnnek, sőt eredendő bűnnek kiáltották ki. A nő, még ha Szűz Máriaként egekbe emelték is, felelős lett e bűn elkövetéséért, és főképp azért, mert a férfiak kiestek Isten kegyelméből a lét borzalmi közé.

Ha végiggondoljuk, hogy hogyan ment végbe ez a (felfelé vagy lefelé irányuló) kettős elembertelenítés, túl kell lépünk a Szűz Mária kultuszán. Végül is a világ legrégebbi előítéletének történetéről van szó. Ilyen vagy olyan formájában hosszú időn keresztül fennmaradt, látszólag sértetlenül emelkedett ki azokból a kataklizmákból, amelyek birodalmakat, kultúrákat nyeltek el, az emberi gondolkodásmód és érzésvilág más elemeit mindezentül kitörölték. Tovább él, miközben a filozófiai és tudományos forradalmak láthatóan örökre megváltoztatták világszemléletünket. Miközben a társadalmi és politikai forrongások átfarmálták az állam és a polgárok közti kapcsolatot, a demokráciák eltörölték az oligarchiákat, és megfosztották a hatalomtól az abszolutista uralkodókat, visszatér, és mint egy elűzhetetlen kísértet, makacsul belengi az egyenlőségről alkotott elképzeléseinket. Időszerű, mint a legújabb pornográf weboldal, régi, mint maga a civilizáció.

Egy ősi hagyomány örökösei vagyunk, ez az örökség visszanyúl a múlt nagy civilizációinak gyökeréhez, oda, ahol tudatunk formálódott, ahol kialakult az a kettősség, amely ott rejtőzik minden próbálkozás mögött, hogy tagadja a lakosság felének ember voltát. „A világ kettőssége felfoghatatlan” – írta Otto Weininger, a huszadik századi osztrák gondolkodó és talán az utolsó nyugati filozófus, aki megpróbált filozófiai magyarázatot adni a nőgyűlölet létjogosultságára – „a férfi bukásának története, a primitív rejtély. Az örök élet mulékony testhez, az ártatlanság bűnhöz kötése.”

E „rejtély” történetének megértése talán hozzásegít a megfejtéshez. De ahhoz, hogy a gyökereit megtaláljuk, előbb meg kell vizsgálnunk az előzményeket. A nők évszázadokon keresztül a megvetés tárgyai voltak, de van-e a nőknek olyan története, amely az időszámításunk előtti, a megvetés, a nőgyűlölet előtti időkbe vezet vissza? Ez itt a kérdés.

Mindenesetre sokakat izgatott ez a probléma, elsősorban feminista történészeket és kutatókat, akik megpróbáltak túllépni a nők konvencionális történetén, amely voltaképpen a nők férfiakkal való kapcsolatának története. Egészen a közelmúltig tudományos szinten a nőket elsősorban ebben a megvilágításban látatják, másként alig.

A történelem a férfiak története volt (és nagyjából az is maradt), annak története, hogy hogyan hatottak a férfiak az őket körülvevő világra, valamennyi – vallási, politikai, katonai, társadalmi, filozófiai, gazdasági, művészi és tudományos – vonatkozásban. Számos feminista a patriarchális társadalom nőket félresepő vagy mellőző termékének tekinti a történelmet, melynek során a különböző korokban különböző formában nyilvánult meg a nőgyűlölet. Egyesek szerint, amit történelemnek nevezünk, valójában nem más, mint a patriarchális rend története, ideológiája a nőgyűlölet, egy hiedelmekből és eszmékből szőtt rendszer, melynek célja, hogy magyarázatot adjon a férfiak uralmára a nők felett.

Számos feminista kutató, akit nyomasztott a bezártságnak ez a történelmi formája, az őstörténethez fordult vigaszért, és

megkonstruált egy távolabbi múltat, melyben a matriarchátus megóvta a nőket attól a megvetéstől, amely később megmételezte az életüket, és eltorzította a megítélésüket.

A tizenkilencedik század elejétől kezdve a matriarchális modell, így vagy úgy, meglepően sokakra gyakorolt hatalmas vonzerőt, Friedrich Engelstől és Sigmund Freudtól a késő huszadik századi spirituális feminista mozgalmakig. Olyan komoly tudósok álltak ki mellette, mint Marija Gimbutas archeológus, és olyan sikerkönyvek hirdették, mint Rosalind Miles: *Who Cooked the Last Supper? The Women's History of the World* [Ki főzte az utolsó vacsorát? A nők világtörténete]. Ez utóbbi kinyilatkoztatja azt, hogy:

„...kezdetekben, mikor az emberiség kiemelkedett az őstörténet sötétjéből, Isten nő volt. És micsoda nő!... Az első nő-isten hatalmas és központi szerepe a történelem egyik legjobban őrzött titka.”

Miles megadja a nagy istennő imádatának történeti kronológiáját is (amely párhuzamos a matriarchális társadalom fennállásával), és azt állítja, hogy „a nőiség szent mivoltának állapota legalább huszonötezer évig tartott, egyesek tovább tágítják az időbeli határt, negyven, sőt ötvenezer évig. Voltaképpen az emberi történelemben mindmáig nem volt olyan időszak, amelyben ne tekintették volna különlegesnek, varázslatosnak a nőket.”

A matriarchátus létezését azonban bajosan lehet bizonyítani. Még ha lenne is rá bizonyíték, önmagában még nem változtatna azon a tényen, hogy a nők történelemben játszott szerepét a férfiakhoz fűződő viszonyuk határozza meg: a matriarchális történet egyszerűen felcseréli az alávetettséget a dominanciával. A matriarchátus fennállásának feltételezett idejéből nem rendelkezünk írásos dokumentumokkal. A paleolitikum úgynevezett Vénuszfiguráit, amelyek Dél-Franciaországtól Szibériáig számos helyről előkerültek, gyakran felhozzák a nagy istennő kultusza széleskörű elterjedésének bizonyítására. A szobrok jelentőségének értelmezése mégis problematikus. A matriarchális elmélet egyes kép-

viselői számára azt bizonyítják, hogy akkoriban milyen csodálat és tisztelet övezte a nőket, mások viszont groteszknak látják ezeket a szobrocskákat, nem csodálatot és tiszteletet, hanem inkább rémületet ébresztenek bennük. De még ha bizonyítani is tudnánk, hogy ezek a szobrocskák egy nagy istennő kultuszára utalnak, a történelem azt is kellőképpen bizonyítja, hogy nincs feltétlen kapcsolat az istennők tisztelete és a nők magas társadalmi státusza között. Szűz Mária kultusza például éppen a középkori boszorkányégetések idején erősödött fel.

Jóval a kőkorszak után Európában, a keltáknál olyan, a klaszikus kultúrákat megelőző kultúrával találkozunk, amely némi dokumentumalapot biztosít annak az állításnak, miszerint mielőtt a görög és római hegemonia határozta volna meg a történelmet, a matriarchátusnak egy bizonyos formája uralkodott. És ezt nemcsak a kelta mítoszok és sagák bizonyítják, de a korabeli görög és római írások is, melyek megdöbbenésüknek adnak hangot, hogy mekkora szabadságot biztosítottak a kelták asszonyaiknak.

Nagy a kísértés, hogy az ember elhiggye, létezett Árkádia, az elveszett aranykor, amikor a nők és a férfiak szilárdan összetartottak, kapcsolataikból hiányzott a konfliktus. Ellent kell állnunk ennek a kísértésnek. A legtöbb, amiben a kelta társadalom vizsgálatakor reménykedhetünk, hogy bizonyítékokat találunk arra, hogy akkor és ott valamivel kiegyensúlyozottabb volt a nemek közötti viszony. Könyvem, a *Nőgyűlölet* megmutatja, hogyan szűnik meg ez az egyensúly a görögök és a rómaiak megjelenésével. A Weininger által emlegetett kettősséget vizsgálja, mely a szóban forgó civilizációk terméke, ahol a férfi a tézis, a nő az antitézis.

A dualista viszony természete, hogy a dialektikussal ellentétben nem ismeri a szintézist: örök konfliktusra ítéli a két nemet. A nők olyan filozófiai, tudományos és jogi érvek hadával szembesültek, amelyek mind azt szeretnék bebizonyítani és törvénycikkelyekbe foglalni, hogy ők „értelmszerűen értéktelenebbek” a férfiaknál. A kereszténység később egy teológiai érvet is felhozott, melynek szerteágazó hatása ma is érezhető.

A felvilágosodást követő liberális democráciák megszületésével egy időben kezdődött el a nők politikai és jogi egyenjogúságáért vívott hosszú harc. De a haladás sosem állt útjában a nőgyűlöletnek. Nyugaton a politikai és jogi egyenlőséget szexuális forradalom követte, amely ellenállást szült mind a fundamentalista protestánsok, mind a konzervatív katolikusok körében. Számos harmadik világbeli országban a nők jogaiért vívott küzdelem mélyen gyökerező vallásos eszméket és társadalmi szokásokat fenyegetett. Mindez a tálib uralom alatti Afganisztánban tetőzött, mivel a rendszer elsődleges célja a nők elnyomása volt. A nőket eltiltották a közélettől, megtagadták alapvető jogait, valahogy úgy, ahogy a nürnbergi náci törvények fosztották meg emberi mivoltuktól a német zsidókat. Ritkán vagy talán soha nem mutatkozott meg ennyire nyilvánvalóan, hogy a nőgyűlölet célja megtagadni az emberiség felétől az emberi méltóságot.

A nőgyűlölet olyan elemi módon hat ránk, ahogy egyetlen más gyűlölet sem képes, hiszen énünk legmélyebb rétegét célozza meg. A privát és közösségi szféra találkozásánál van jelen. A nőgyűlölet története a nőgyűlölet általános következményeivel foglalkozik, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy elgondolkozzunk azon, hogy férfi és nő bonyolult kapcsolata személyes síkon hogyan befolyásolta a nőgyűlölet fellángolását. Végso soron ezek a kutatások rámutatnak arra, hogy a nemek közti egyenlőség képes megszűntetni a nőgyűlöletet, a világ legősibb előítéletét.

PANDÓRA LEÁNYAI

Nehéz pontosan felderíteni egy előítélet eredetét. Ha mégis meg kellene jelölnünk a nőgyűlölet születési dátumát, az időszámításunk előtti nyolcadik század tájékára tehetnénk. Bölcsője pedig valahol a Földközi-tenger térségének keleti felén ringott.

Abban az időben mind Görögországban, mind Júdeában mítoszi erőre kapó teremtestörténetek jelentek meg az ember bukásáról, és arról, hogy a nők esendősége felelős minden azóta bekövetkezett emberi szenvedésért, nyomorúságért, halálért. Azóta mindkét mítosz átszivárgott a nyugati civilizáció eszméinek fősodrába. A zsidó hagyományban (az amerikaiak többsége által mindmáig igaznak tartott² teremtes-történetben) Éva a bűnös, a görög hagyományban pedig Pandóra.

A görögök szellemi világunk első gyarmatosítói. Az ő elképzelésük a természeti törvények által irányított és az emberi elme számára megismerhető és megérthető világ eszméje, ezen alapszik a mai tudomány és filozófia. Ők teremtették meg az első demokráciát. A nőgyűlölet történetében ugyancsak kiemelt helyet foglalnak el, ők a szellemi úttörői azoknak a nőkre ártalmas elképzeléseknek, amelyek még mai modern korunkban is fennállnak, megrendítve azt az elképzelést, hogy az ész pallérozása és a tudomány művelése együtt jár az előítéletek és a gyűlölet háttérbe szorulásával.

Pandóra mítoszat először Hésziodosz, a földművesből lett költő jegyezte le két versében, az *Istenek születésében* és a *Munkák és napokban*, az időszámításunk előtti nyolcadik században.

² Lásd Steven Pinker statisztikáját. In: *The Blank State: The Modern Denial of Human Nature* [Az üres állapot. Az emberi természet modern tagadása], Viking, 2002.

Bár Hésziodosz jelentős tapasztalattal rendelkezhetett a földműves munkát illetően, az emberiség teremtéséről szóló beszámolója figyelmen kívül hagyja az élet néhány alapvető törvényét. Azt írja, hogy a nő megjelenése előtt a férfiak áldásos harmóniában éltek az istenek társaságában: „távol a fáradság, távol minden nyomorúság, és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség”³.

Akárcsak az ember teremtésének bibliai történetében, a nő itt is utólagos elgondolásból születik. A görög változatban ráadásul úgy, mint rossz. Zeusz, az istenek atyja meg akarja büntetni az embereket, és elzárja előlük a tüzet, hogy kénytelenek legyenek vadállatok módjára, nyersen enni a húst. A félisten Prométheusz, az első ember alkotója ellopja a tüzet az égből, és lehozza a földre. A becsapott Zeusz dühében fondorlatos tervet eszel ki: „Adok én majd nékik olyan veszedelmet,/ hogy szeretik s körülujjongják a saját veszedelmük.” Pandórát, a „mindent adót” küldi ajándéknak az embereknek. A leírására használt görög kifejezés, „kalón kakón”, azt jelenti „szépséges rossz”. Pandóra szépsége az istennőkéhez hasonló:

*„...mert ez az asszony lett őszanyja az asszonyi nemnek.
Tőle eredt a szeszélyes női nem, asszonyi fajta,
mely csak azért van a háznál, hogy baj sújtsa a férfit”⁴*

Az istenek „bajszerző vággyal”, „szemtelen eblélekkel”, „tolvaj hajlammal” ruházzák fel. Pandórát bemutatják Epimétheusznak, Prométheusz öccsének, akit elvarázsol ez a „csel, amit elhárítani nem tud az ember”, és feleségül veszi. Pandóra egy lezárt szelencét hoz magával, melyet a parancs szerint soha sem szabad felnyitnia. Ez a szelence egy anyaméh alakú agyagedény, amilyent általában bor vagy olívaolaj tárolására használtak, illetve korábban urnaként.⁵ Pandóra nem bír ellenállni a kísértésnek, kíváncsi, mi van az edényben:

³ Hésziodosz: *Istenek születése. Munkák és napok*. (Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre.)

⁴ Hésziodosz: *I. m.*

⁵ Robert Meagher: *Helen: Myth, Legend and the Culture of Misogyny* [Heléna. Mítosz, legenda és a nőgyűlölet kultúrája], Continuum, 1995.

*„a hombárnak fedelét felemelte,
mind szétszórta, az embernek sok gondot okozva.”⁶*

A görög mitológia szerint az emberiség azóta ítéltetett munkára, öregedésre, betegségekre, szenvedésre és halálra.

A mitológia egyik feladata megválaszolni olyan kérdéseket, amelyeket gyermekkorunkban tettünk fel, például: „miért ragyognak a csillagok?”, vagy „miért halt meg nagypapa?”. A mítoszok ugyanakkor szentesítik a (természeti és társadalmi) tények fennálló rendjét, a hagyományos hiedelmeket, rítusokat, szerepeket. A görög és később a judeo-keresztény hagyományok egyik központi meggyőződése, hogy az embert az istenek vagy az Isten az állatok közül kiemelve teremtette. (Ezt a hiedelmet a konzervatív keresztény körök ma is valósnak tartják, Darwin törzsfejlődés-elméletét sokan még ma sem fogadják el.) Hogy tűz van a birtokában, bizonyítja, hogy az ember más, mint az állatok, és magasabb helyet foglal el a fajok hierarchiájában. De a tűz megszerzése kényelmetlenül közel hozta egymáshoz az embereket és az isteneket. A nő tehát a büntetés az ember hübriszéért. Arra emlékeztet, hogy eredetétől és vágyaitól függetlenül az ember ugyanúgy jön erre a világra, mint a legalantasabb állatok. Ma egyesek megfordították ezt a gondolatot, és azért magasztalják a nőt, mert szorosabb kapcsolatban áll a természettel. A görögök szerint azonban a természet fenyegetést, kihívást jelent az ember magasztosabb énje számára, és a nő a természet lehangsúlyosabb (mert legcsábítóbb) megtestesülése. Éppen ezért feltétlenül meg kellett fosztani őt emberi vonásaitól, annak ellenére, hogy a nő teszi lehetővé az emberi faj fennmaradását. Megvetés az osztályrésze, amiért felkelti a kéjvágyat, mely magával rántja az embert a születés és halál véget nem érő körforgásába, ahonnan nincs szabadulás.

Amellett, hogy Pandórára kenték a felelősséget az ember halála miatt, a görögök megteremtették a „másikként” értelmezett

⁶ Hésziodosz: *I. m.*

nő alakját is. Ő a férfi tézisének antitézise, melynek visszaszorításához korlátokra van szükség. És ami a legfontosabb, a görögök tették le a tudományos-bölcseleti alapját annak a dualista látásmódnak, mely arra kárhoztatta a nőket, hogy egy változékonnyal és lényegében megvetésre méltó világot testesítsenek meg. Az emberiség felének ember voltát tagadó eszmék történeti áttekintése során kénytelenek vagyunk szembenézni azzal a paradoxonnal, hogy mindannak, ami ma alapértéknek számít, egy része olyan társadalmakban született, melyek a nők megvetésére, leértékelésére, befeketítésére épültek. „A modern olvasó számára ismerős nemi szerepek Athén sötét napjaiban alakultak ki” – írja Sarah Pomeroy történész.⁷ Vagyis Platón és a Pantheon mellett a legolcsóbb nemi dichotómiák egy részét is, mint például a „jó leány” összevetését a „rossz leánnyal”, az ógörögöknek köszönhetjük.

Hésziadosz öt évszázaddal azután írta meg műveit, hogy a később görögökként emlegetett törzsek győzelmesen beözönlöttek a Földközi-tenger keleti vidékére, és nemcsak a görög szárazföldre, hanem az azt övező szigeteken, és Asia Minor (a mai Törökország) partjain is megtelepedtek. Az időszámításunk előtti hatodik századra a görögök nyugaton Szicíliáig, a dél-itáliai partokig és Gallia (ma Franciaország) délkeleti partvonaláig jutottak. Magukkal hozták harcos istenekből álló Pantheonjukat, melyben a leghatalmasabb isten Zeusz, a mennydörgő volt. A vad, harcos istenek megléte azonban nem feltétlenül utal nőgyűlölő kultúrára. Azokban a korábbi civilizációkban, melyekkel a görögök találkoztak, mint például az egyiptomiban vagy a babiloniban számos harcos istenség létezett, de nem volt megfelelője az ember bukása mítoszának. Mezopotámiában, a sumér Gilgames-eposzban, mely az időszámításunk előtti harmadik évezredben íródott, létezik egy Prométheuszhoz hasonló hős, aki szembeszegül az istenekkel. Gilgames az istenek halhatatlanságára vágyik ugyan, de nincs fölötte olyan bosszúálló istenség, aki úgy próbálná megbüntetni őt, hogy a nőt teszi a visszavágás eszközévé. Gilgames

⁷ Sarah Pomeroy: *Goddesses, Whores, Wives and Slaves* [Istennők, kurvák, feleségek és rabszolgák], Schocken Books, 1975.

sem okolja a nőket az emberiség végzetéért: halandóságunk az istenek döntése. A paradicsomban uralkodó istennő azt mondja Gilgamesnek:

„Hová sietsz, Gilgames? Sosem találod meg azt az életet. Amikor az istenek az embert megteremtették, halált adtak mellé, az életet megtartották maguknak. Te pedig, Gilgames, töltekezzél jó ételekkel, nappal és éjjel, éjjel és nappal, táncolj és légy vidám, mulass és örvendezzél, vegyél tiszta ruhát, mosdózz vízben, szeresd a kezzedbe kapaszkodó kisgyereket, és tedd boldoggá ölelésseddel asszonyod: mert ez is az ember sorsa.”

Később, az Északnyugat-Európát uraló nomád kelták körében számos történet keringett az elveszett és megtalált paradicsomról, de az ember bukásáról nem szól mítosz. A paradicsom kelta verziója a sumérokéhoz vagy a zsidókéhoz hasonló: virágzó kert, amelyben gyönyörű nők uralkodnak, és örök boldogságra csábítják a férfiakat. Csupán a férfiak honvágya és a paradicsomkert asszonyai iránti vágyakozásuk kerül egymással feszültségbe. A vágy megvan, de annak gonosz következményei hiányoznak. Pandórának és Évának nincs kelta megfelelője.

Az athéni Pantheon isteneiből (akik a hagyomány szerint Olümposz hegyén lakoznak) alakultak ki Görögország sajátos tulajdonságokkal rendelkező, nemzeti istenei. Az öt fő istennőből négy vagy szűz, vagy aszexuális. A legfontosabb, Athéné éppolyan androgün figura, mint a Szabadság-szobor a New York-i kikötőben. Általában pajzzsal, lándzsával ábrázolják, fején sisak, hosszú, vastag ruha takarja testét. Az ötödik istennő, Aphrodité, a szerelem istennője időnként égi kelekötyaként viselkedik. A szexualitás hiánya, ami az istennők többségét jellemzi, éles ellentétben áll a férfiistenek vad, ragadozó természetével. A legszembetűnőbb, hogy a sorozatosan nemi erőszakot elkövető ég-isten, Zeus az istenek atyja az athéni Pantheonban. Zeus számtalan utóda csaknem kizárólag halandó nők megerőszakolásából született. Athéné és Dionüszosz jelentik a kivételt, akiket viszont maga Zeus szült.

Athéné teljes fegyverzetben, lándzsát, pajzsot viselve szökik ki a homlokából, Dionüszosz pedig a combjából.

Minden vallás arra ösztönöz, hogy elhiggyük a hihetlent. A férfi-autonómia ábrándja fejeződik ki Pandóra teremtménitoszában, az autonómiának abban az értelmében, hogy a férfiak megszabadulnak a nőktől, és a nők segítségével nélkül születnek. Az athéni Pantheon esetében ez a képtelenség fejeződik ki abban a feltételezésben, hogy a férfiak feleslegessé tehetik a nőket ott is, ahol jelenlétük elengedhetetlen: vagyis a reprodukcióban. Bármilyen nevetségesen hangzik is, a mítosz, amelyben az istenek apja anyává válik, Arisztotelész filozófiája által kapott erőre. Arisztotelész azt állította, hogy az anya szerepe a terhesség során a pusztá táplálásra korlátozódik. Az anya passzív befogadója a férfi magjának, amely (a megfelelő környezet kivételével) mindent tartalmaz, amire a magzatnak szüksége van. Úgy látszik, bármit is tudnak a nők, a férfiak jobban tudják – bár nincs bizonyíték rá, hogy görög férfi kísérletezett volna a foganással vagy a gyerekszüléssel.

A nőgyűlölet Görögországban az időszámításunk előtti nyolcadik században, a családi kötelekre alapozó dinasztiai hanyatlásának kezdetén jelent meg, amikor a hatalom átkerült a városállam politikai vezetésének kezébe. Egy történész azt állítja, hogy:

„Ahol a politikai hatalom a lojális családra alapoz, ott messze nem olyan merev a válaszfal otthon és politika, privát és nyilvános között. Férfiak és nők szerepköre keveredik, ezért férjük távollétében a nők közel kerülhetnek a politikai hatalom gyakorlásához.”⁸

A királyi családok közötti szövetségek létfontosságúak voltak, és a nők lényeges szerepet játszottak azok megkötésében. Ez tükröződik Hésziodosz tehetségesebb kortársa, Homérosz műveiben is. Az *Iliászban*, Trója ostromának történetében Menelaosz,

⁸ Sue Blundell: *Women in Ancient Greece* [Nők az ókori Görögországban], Harvard University Press, 1995.

Spárta királya a feleségének, Helénának köszönheti trónját. Menelaosznak tehát létfontosságú visszaszereznie a Páriszal Trójába szökött feleségét, nemcsak a nő páratlan szépsége miatt, de azért is, mert ezen áll vagy bukik király volta.

Homérosz mind az *Iliász*, mind pedig az *Odüsszeia* történetét (ez utóbbi az egyik görög király, Odüsszeusz hosszúra nyúlt hazautját meséli el) a korábbi, dinasztikus időkből származó művekből merítette. Ezekben a munkákban a nőket általában szimpátiával ábrázolják, összetett, erős jellemek, ott a helyük a világirodalom legemlékezetesebb figurái között. A korszak vége egybeesett azzal az idővel, amikor a pásztori életmódról áttértek a földművelésre, és egyre fontosabbá vált a tulajdon megőrzése. De a nőkkel szembeni ellenséges megjegyzéseket nem lehet – sem Hésziodosznál, sem más, a nyolcadik századból fennmaradt írásban – csupán a társadalmi és politikai szerkezet megváltozásával magyarázni, mint ahogy egyetlen mélyen gyökerező gyűlöletípust sem lehet. Ennek ellenére ezek biztosították azt a közeget, melyben a férfiak kifejezhették a nők iránt érzett gyűlöletüket.⁹ És gyűlöletük legkézenfekvőbb tárgya egy időszámításunk előtti nyolcadik századi nő volt: a trójai Heléna. A görög nőgyűlölet legfőbb célpontja „az arc, amelyért vízre szállt/ Ezer hajó, s amelyért Ilion/ Égbenyúló bástyái földig égtek.”¹⁰

Heléna anyja, Lédá egyike volt a Zeusz által megerőszakolt áldozatoknak, akit a főisten hattyú alakot öltve ejtett teherbe. Heléna azonban, már ami összetett, vágyat és gyűlöletet egyaránt felkeltő, ikon szerepét illeti, sokkal inkább Pandóra leánya. Pandórához hasonlóan az ő szépsége is kelepce. Hatalmas vágyakozást kelt a férfiakban. De aki Helénát megkívánja, kiengedi a palackból a vérontás és pusztítás démonait. Az *Iliászban* Pandóra jellemzését visszahangozva, Heléna önutálattal beszél magáról, a „bajszerző, rossz kutya nő”-ről¹¹. Az athéni virágkorban, amikor

⁹ Szemonidész, a hetedik században élt költő azt írja: „Mert Zeusz megteremtette a legnagyobb gonoszt: a nőt/ és törhetetlen béklyókkal hozzáláncolt minket.”

¹⁰ Christopher Marlowe: *Doktor Faustus*. (Ford. Kálnoky László.)

¹¹ Homérosz: *Iliász*. (Ford. Devecseri Gábor.)

az öngyűlölet számos nagy dráma női szereplőjénél általános érzéssé válik, Heléna a nőgyűlölet fókuszpontja. Ő a férfigyilkos, az átkozott, a kurva, a vámpír, a városok elpusztítója, a méregpohár, a férfifaló – csaknem minden elképzelhető nőgyűlölő jelzővel illetik. Euripidész *Trójai nők* című darabjában Hekabé, a meggyilkolt trójai uralkodó, Priamosz, özvegye ezt kiáltja Menelaósnak, a győztes spártai királynak:

*„Menelaosz, dicsérlek! Csak öld meg hitvesed!
De fuss, ne lásd, másképp varázsa ejt rabul.
Megront ez férfiszemet, erődöket leront,
Lehamvaszt házakat, varázsa oly erős –
Én is, te is tudjuk, s ki őt csak ismeri.”¹²*

Hekabé könyörgései hiábavalók. Menelaosz túlságosan kívánja Helénát, és nagyobb szüksége van rá, mintsem hogy megbüntesse. Visszaviszi Spártába, ahol folytatják házasságukat, míg a többi nőből a győztesek rabnője lesz, és sirathatják elveszett férjeiket, apáikat, fiaikat.

Pandóráéhoz hasonlóan Heléna története is allegória, melyben szétválaszthatatlanul egymásba fonódik a vágy és a halál. Ahogy Pandóra történetében a szüzesség elvesztése (a szelence feltörése) halált hoz a világba, úgy Párisz Heléna iránti vágya robbantja ki a háborút, annak minden borzalmával együtt. Az efféle allegóriák annak a kifejeződése, amit Sigmund Freud úgy nevez, hogy „örök harc Érosz és a romboló vagy halálvágy, Thanatosz között”¹³. A megvetés kultúrájában a nőknek súlyos büntudatot kell érezniük, amiért szépségük vágyat kelt, és ezzel újraindítják az élet és halál körforgását.

Érosz és Thanatosz összetett tánca más kultúrákban is megjelenik, de elsősorban az élet kikerülhetetlen mozzanataként. A kelta mitológiában az istennőkhöz, jellemző módon, egyszerre kötődik

¹² Kárpáty Csilla fordítása.

¹³ Sigmund Freud: *Pszichoanalízis. Libidó és ösztönélet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

az élet és a halál princípiuma. Ezeket a kettős szerepeket azonban nem dualisztikusan ábrázolják, az élet és a halál nem állnak állandó harcban egymással.

A kelta istennők öntudatlanul békítik össze élet és halál erőit, ahogy ezt a valóságban is megteszi minden anya: amikor életet ad, halált is ad melléje. Az ő esetükben életnek és halálnak ez az összebékítése egyszerűen a dolgok természetéből fakad, senki nem okolható és nem ítéltető el érte. A görög dualisztikus szemlélet számára azonban a természet testesíti meg az emberi lét korlátozottságát és törékenységét, a nő pedig a természet megtestesülése. A nő örökösen és gyűlöletesen emlékeztet ezekre a korlátokra. Ez Pandórának és lányainak a bűne, melyért a nőgyűlölet tündérmeséi és filozófusai a nőket büntetik.

„A mitológia állandó szabálya, hogy bármi is történik odafönn az istenekkel, az tükröződik a földön is” – írja Robert Graves költő.¹⁴ Azokat a kapcsolatokat és viselkedési formákat, amelyeket a mitológia elutasít, többnyire a törvények és a szokások is tiltják. Az időszámításunk előtti hatodik században mindez magától értetődővé vált a demokrácia erősödésével és az Athénhoz hasonló városok fejlődésével, melyekben igen gyorsan meghozták a nők viselkedését szabályozó szigorú törvényeket.

A modern gondolkodás számára ellentmondásnak tűnhet, hogy a görög demokrácia erősödése a nők státusának gyengüléséhez vezetett. Az általános választójog vagy akár az egyenlőség gondolata, ahogy azt ma értjük, nem járta át a görög vagy római demokráciát. Rabszolgatartó államok voltak, ahol a demokratikus jogokkal szigorúan csak a felnőtt férfipolgárok élhettek. A rabszolgatartó gazdaságban az a gondolat, hogy minden ember egyenlőnek születik, éles ellentmondásba került volna azzal a nyilvánvaló valósággal, amely éppolyan általános volt, mint amilyen önmagáért való. A rabszolgaság az öröklött egyenlőtlenségek „természetes” velejárója volt. Egy olyan társadalomban,

¹⁴ A *Larousse Encyclopaedia of Mythology* (Hamlyn, 1968.) előszavából.

amelyben az egyenlőtlenség egyik formája intézményesült, az egyenlőtlenség más formái is inkább virágzanak.

A nők viselkedését és lehetőségeit szabályozó törvények a legszemléletesebb és a legalkalmasabb példáját nyújtják annak, hogy hogyan vált a nőgyűlölet Hésziodosztól ismert allegóriája társadalmi tényezővé. Az athéni nők jogi értelemben gyermekek maradtak, egész életüket egy férfi gyámsága alatt töltötték. Nő csak kísérettel hagyhatta el a házat. Ritkán hívták őket férjükkel együtt lakomákra, és a ház elzárt részében éltek. Semmilyen formális oktatásban nem részesültek: „Nő ne fejtse ki a véleményét, mert az rettenetes” – mondta a filozófus Demokritosz. A lányokat, mihelyst elérték a kamaszkort, férjhez adták, többnyire náluk kétszer idősebb férfiakhoz. Ez a nagy életkori, érettség- és műveltségbeli különbség tovább erősítette a nők alacsonyabbrendűségének gondolatát. A férjet figyelmeztették: „Ostoba, aki olvasni tanítja feleségét: mérget ad vele a kígyónak.”¹⁵

A férj házasságtörése nem jelentett válási alapot. (Ez a nézet Angliában 1923-ig uralkodott, jelezve, hogy milyen mélyen átjárta a klasszikus kultúra az angol felső- és középosztály világát.) De ha nő követett el házasságtörést, vagy ha megerőszakolták, a férjnek kötelező módon el kellett válnia tőle, ellenkező esetben elvesztette állampolgárságát. Ilyen fenyegetések közepette a világ első demokráciájának asszonyai rosszabb helyzetben voltak, mint az ókori Babilon zsarnoki rendszerében élő társaik. Ott, Hammurábi király időszámításunk előtt 1750-ben hozott törvényei szerint, a házasságtörésben vétkes asszony férje megbocsáthatott a feleségének.

Szexuális kapcsolatot létesíteni más feleségével, úgy, hogy a nő beleegyezik, súlyosabb bűnnek minősült, mint a nemi erőszak. Egy törvényszéki tárgyalás során, ahol egy férfit azzal vádoltak, hogy megölte felesége szeretőjét, az írnok hivatkozik Szolón (az i. e. hatodik században élt nagy athéni törvényhozó) törvényeiből a nemi erőszakra vonatkozó részre:

¹⁵ Menandrést idézi Eva Keuls: *The Reign of the Phallus* [A fallosz uralma], University of California, 1985.

„Íme, tehát a törvényhozó úgy gondolta, a nemi erőszak elkövetői enyhébben büntetendők, mint a csábítók, ez utóbbira halálbüntetés vár, míg az előbbire csak kétszeres pénzbírság. Szolón arra gondolt, hogy azokat, akik erőszakot alkalmaznak, meggyűlölik az áldozataik, míg azok, akik meggyőzéssel érnek cél, megrontják az asszonyok elméjét, hogy más emberek feleségei jobban ragaszkodjanak hozzájuk, mint saját férjeikhez, tehát az egész ház a hatalmukba kerül, és bizonytalanná válik, ki a gyerekek atyja: a férj, avagy a szerető.”¹⁶

A férj azzal védekezett, hogy jogában állt megölnie felesége szeretőjét, hiszen in flagranti kapta őket.

A megerőszakolt nőknek ugyanolyan büntetést kellett elszenvedniük, mint a házasságtöréssel vádoltaknak, ezenkívül tilos volt részt venniük a nyilvános szertartásokon, és nem viselhetek ékszert. Ahogy sok konzervatív moszlim társadalomban ma is, a nemi erőszak áldozatát felelősnek tartották az erőszakért. Az ilyen nő a társadalom számkivetettje lett, ami rettenetes sorsot jelentett a városállam szűk, szorosra font kapcsolatokkal teli világában.¹⁷

Szolón további megszorításokkal sújtotta a nőket: korlátozta a lakomákon és a temetéseken való részvételüket (ahol a fizetett siratók hagyományosan a nők köréből kerültek ki), korlátozta azt is, mennyit mutathatnak meg nyilvánosság előtt a vagyonukból. És megtiltotta nekik a földbirtok eladását vagy vételét. Ugyancsak Szolón hozta be azt a törvényt is, hogy a fiútestvérrel nem rendelkező nők apjuk halála esetén kötelesek feleségül menni a legközelebbi férfi hozzátartozójukhoz. Az ebből a házasságból születő fiúk örökölték a birtokot. Ily módon a nők „puszta eszközzé váltak, mely lehetővé tette, hogy a tulajdon a családban

¹⁶ A Husband's Defence, Athens circa 400 B.C. [Egy férj védelme Athénban, i. e. 400 körül]. In: Mary L. Lefkowitz – Maureen B. Fant (szerk.): *Women's Life in Greece and Rome* [A nők élete Görögországban és Rómában], John Hopkins University, 1982.

¹⁷ Pomeroy: *I. m.*

maradjon”¹⁸. Az athéni nők még házasságkötésük után is az apjuk ellenőrzése alatt maradtak: az apáknak hatalmukban állt elválasztani lányukat a férjüktől és máshoz adni, ha úgy döntöttek, hogy az újabb házasság előnyösebb. Egy másik, Szolónnak tulajdonított törvény megtiltotta az athéni polgároknak, hogy athéni polgárt eladjanak rabszolgának (nem athéni polgárok rabszolgává tétele engedélyezett volt), egy eset kivételével: az apának vagy a családfőnek jogában állt eladni rabszolgának a lányát, ha az házasságkötés előtt elveszítette szüzességét.

Minekutána gondoskodtak arról, hogy a „jó lányokat” a szexuális indiszkrécio szele se érhesse, feltétlenül biztosítani kellett, hogy legyenek „rossz lányok” is, a férfiak szexuális igényeinek kiszolgálói. Szolón törvényesítette az idegenekkel és rabszolgákkal teli állami bordélyházak működését. Míg a jó lányok egyetlen csoportot alkottak (feleségek/anyák), a rossz lányok különböző kategóriákba tagolódtak a gazdagon ellátott (szeretőnek megfelelő) hetéráktól a legutolsó, utcasarkon ácsorgó lányokig, akiket pár garasért lehetett felszedni a városi szeméttelp mellett, ahová ürítkezni jártak az emberek. A kurva szexualitása nyilvános illemhelynek számított, úgy beszéltek róla, mint a férfiak vágyát elnyelő csatornáról.¹⁹

„Vannak hetéráink a gyönyörre, ágyasok a mindennapi szükségletek kielégítésére, és feleségeink, akik törvényes utódokat szülnek, és vezetik a háztartást” – mondta állítólag Demoszthenész, a legnagyobb athéni szónok. Ezt a megkülönböztetést, amely a női erényt a nemiség hiányával azonosítja, a mai napig be szokták vetni, hogy megfosszák a nőket emberi mivoltuktól.

Ha figyelembe vesszük, hányféle módon korlátozták a nők mozgásterét, nem meglepő, hogy a férfiakban kialakult a rögeszme, hogy a nők határsértők. Ezt az elképzelést ábrázolja ki a görögök érdeklődése az amazonok, a harcos nőkből álló legendás

¹⁸ Uo.

¹⁹ James Davidson: *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens* [Kurtizánok és halfasírtok. A klasszikus kori athéniai fogyasztói szenvedélye], Harper Perennial, 1999.

törzs iránt, akik elfoglalták a legférfiasabbnak vélt, védett területet, a szervezett háborúzást. Az amazonok újra és újra felbukkannak a görög történelemben, ez a téma a modern korig fellelhető. Először az ötödik századbéli történész, Hérodotosz (a történelem „atyja”) említi, és a civilizáció határán élő törzsként festi le őket, mint akiket kizárólag a harc érdekel, csupán gyereknemzés céljából keresik a férfiak társaságát, a fiúcsecsemőktől megszabadulnak, és csak a lányokat nevelik fel. Az amazonok alkotják a patriarchális Athén tükörképét. Az autonóm férfi fantáziája benne leli meg önmaga rémálomba illő ellentétét: az autonóm nőt.

A férfiak vonzódásának a harcos nőkhöz hosszú története van, a klasszikus Athéntól a mai képregények wonder womanjéig, illetve a női pankrátorokig. Az amazonok ezekhez a birkózókhoz hasonlítanak, harcaikat a pusztá fantázia szülte. De a férfiak számára nagyon is valós ez a szorongással keveredő elragadtatás, átélése az athéniai körében extrém méreteket öltött. A nők antik ábrázolásában a leggyakoribbak a férfiak és az amazonok közti harci jelenetek. Több mint 800 maradt fenn, ezeknek nagy része athéni.²⁰ Sok mindent díszítenek, templomoktól kezdve vázákig és ivóedényekig. Bárhova is nézett az athéni polgár, tekintete előtt egy kardot vagy lándzsát felemelő férfi rángatott le hajánál fogva egy nőt a lováról, vagy éppen leszúrta, esetleg agyonütötte – dárdája a nő mellbimbójára irányul, mert ezeken az ábrázolásokon a nő tunikája mindig félrecsúszik, és felfedi a mellét, rövid szoknyája pedig felgyűrődik, és kitakarja a nő combjait. A legnagyobb athéni templom a Pantheon, melyet időszámításunk előtt 437-ben emeltek Athéné, a városvédő istennő tiszteletére és a perzsák felett aratott győzelem emlékére. Az Athéné pajzsát díszítő csatajelenet nem valamilyen történelmi eseményt elevenít fel, hanem Tézeusz-nak, a város mitológiai alapítójának az amazonok seregén aratott legendás győzelmét. Ennek a jelenetnek a népszerűségét nem lehet pusztán azzal magyarázni, hogy ez volt az egyetlen olyan téma, amely lehetővé tette, hogy a művész meztelen vagy félmeztelen női

²⁰ Keuls: *I. m.*

testeket ábrázolhasson. (Az ötödik századi Athén konvenciói szerint csak férfit lehetett meztelenül ábrázolni.) A jelenet a pornográfiára jellemző rendszerességgel tér vissza. De akárcsak a pornográfiában, folytonos ismétlése ez esetben sem csillapíthatta a mögötte rejlő szorongást.²¹

A férfiak szorongása a női határsértők miatt legerősebben és legemlékezetesebben a görög tragédiákban fejeződik ki. Az összes fennmaradt tragédiát az ötödik század egy meglehetősen rövid szakaszában írták az athéni szerzők. Csupán egyben, Sophoklész *Philoktétészében* nincs női szereplő. A tragédiák több mint felének címe női nevet vagy nőkre való utalást tartalmaz.²² A nők mindig főszereplők, és mindig lázadnak.

A tragédiák a szereplőket és a cselekményt csaknem minden esetben Homérosz bronzkori hősei, hősnői és gonosz figurái közül kölcsönzik. Ez olyan, mintha a kortárs regényírók minden szereplőt és történetet Artúr király és a kerekasztal lovagjainak legendájából vennének. Vajon mennyit árulnak el ezek a drámák a nők valódi életéről és gondjairól? A kérdés azonban mégsem az, hogy mennyire pontosan tükrözik a valódi nők viselkedését, hanem hogy hitelesen fejezik-e ki a társadalom szorongásait nők és férfiak viszonyával kapcsolatban. Mert abban senki nem kételkedik, hogy igazából azt fejezik ki.²³

Euripidész *Médeiájában* a címszereplő hősnő lemészárolja saját gyermekeit, hogy bosszút álljon férjén, a görög mitológiai hősön,

²¹ „Megsebezték, összezúzták, legyőzték őket a klasszikus hősök lándzsái, az egyházatyák morális felháborodása, a keresztény hit számtalan védelmezője, a reneszánsz hősök hihetetlen ereje, a kora-modern konkvisztádorok merészsége és mohósága, az amazonok mégis továbbéltek és fel-feltűnnek a nyugati kultúrában” – írja Abby Kleinbaum a mítosz hihetetlen szívósságával kapcsolatban. In: Abby Kleinbaum: *The War against the Amazons* [Háború az amazonok ellen], New Press, 1983.

²² Blundell: *I. m.*

²³ Az ugyancsak az ötödik században alkotó Arisztophanész komédiáiban gyakran dolgoz fel hasonló témát. Darabjaiban a nők szembeszállnak az uralkodó erkölcsi, társadalmi, politikai renddel. Ezek a művek kétségtelenül tükrözik a kortárs világ rögeszméit, érdeklődési körét, problémáit. Mivel mind a tragédiák, mind a komédiák hasonló témákat dolgoznak fel, feltételezhetjük, hogy ennek mindkettő esetében megvolt a maga jelentősége.

Jászónon, aki elhagyta őt, hogy más nőt vegyen feleségül. Aiszkhülosz *Agamemnónjában* Klütaimnésztra, amint férje Trójába hajózik, szeretőt fogad, politikai hatalomra tesz szert, és amikor visszatér a férje, megöli. Szophoklész *Elektrájában* Agamemnón lánya meggyőzi ingadozó bátyját, Oresztészt, hogy bosszulja meg apjuk halálát, és gyilkolja meg anyjukat, Klütaimnésztrát. Az *Antigoné* hősnője szembeszáll nagybátyjával, Kreónnal, a királlyal, hogy eltemethesse a testvérét, annak ellenére, hogy ezt halálbüntetés terhe mellett megtiltották neki. Euripidész *Bacchánsnők* című darabjában arról ír, hogy hogyan változnak az orgiasztikus boristen, Dionüszosz női hívei amazonokká. Végigtombolják a vidéket, falvakat rabolnak ki, csatában legyőznek egy sereg katonát, és eksztatikus őrjöngésükben darabokra szaggatják Pentheusz királyt, aki megpróbálja meglesni őket.

A tragédiát minden esetben az okozza, hogy a nők szembe szállnak a patriarchális renddel, és ideiglenesen kiszabadulnak a rájuk erőltetett rabság kötelékei közül. Miközben ezt teszik, a „természetre” hivatkoznak. Gyakran a családot nevezik meg lázadásuk okának, melynek fontossága mellékessé teszi, kiszorítja az állam elvárásait. „Míg én élek, nem lesz asszony itt az úr”²⁴ – kiáltja Kreón, amikor Antigoné kijelenti: bátyja iránti szeretete arra kötelezi, hogy a törvénnyel dacolva tisztességes módon temesse el őt.

Lázadásukban a tragikus hősnők átlépik a határvonalat az elfogadható és elfogadhatatlan női viselkedés között, vagyis férfissá, amazon jellegűvé válnak. Amikor Antigoné szembeszáll a törvénnyel, húga, Iszméné így figyelmezteti: „Mi gyöngye nők vagyunk. A férfiakkal nem tudunk megküzdeni.”²⁵

Az üzenet zavaros, sőt ellentmondásos. Míg a drámaírók gyakran a szenvedő nőkkel szimpatizálnak, akiket az elnyomás lázadásba kerget, az abból fakadó erőszak és durvaság azt a rejtett félelmet táplálja, hogy a nők vad, irracionális teremtmények, a természet kitörései, fenyegetést jelentenek a férfiak civilizált világára. Ez fejeződik ki az egyik legerőteljesebben nőgyűlölő

²⁴ Szophoklész: *Antigoné*. (Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre.)

²⁵ Szophoklész: *I. m.*

darabban: Euripidész *Hippolüosz*ában, ahol Hippolüosz ezt mondja:

*„Pusztuljatok! Nem fér belém a gyűlölet
a nők iránt, bár gúnyolnak, hogy nem tudok
más semmit: ők se, csak mi megvetést fakaszt.
Az asszonyok tisztességet tanuljanak,
vagy engem hagyjatok, ha őket átkozom.”*²⁶

Elismerik, hogy a nők jogtalanul szenvednek, de a méltánytalanságokat lehetővé tevő patriarchális rend fenntartását is szükségesnek érzik.

A „másik”-ként felfogott nő, a férfi antitézise hangsúlyos szerepet kap a drámákban. Ez a nemi kettősség, részben Platónnak és Arisztotelésznek köszönhetően, akik filozófiailag és tudományosan megalapozták ezt a gondolatot, a görögök óta jellemzi a nyugati civilizációt.

Platón (i. e. 429–347) az ókor, a középkor és a modern kor legnagyobb hatású filozófusa. A világ természetéről alkotott elképzelései mindenhol elterjedtek, ahol gyökeret vert a nyugati civilizáció és annak legharciasabb katalizátora, a kereszténység. Olyan földrészek és nemzetek szellemi fejlődését formálták, melyek még ismeretlenek voltak, illetve nem is léteztek azokban az időkben, amikor ezek a gondolatok eredetileg megfogalmazódtak. Platón szerepe a nőgyűlölet történetében csak mellékhátása ennek az óriási befolyásnak, ugyanakkor rendkívül sok ellentmondást is hordoz.

Egyesek az első feministát üdvözlik Platón személyében, hiszen utópisztikus elképzeléseiben azt bizonygatja, hogy a nőket ugyanolyan oktatásban kellene részesíteni, mint a férfiakat. Ugyanakkor dualisztikus világnézete a hétköznapi létezésről való elfordulást tükrözi. Ez a létezés nem más, mint illúzió, félrevezetés, melyet a bölcs férfi megvet. A látszatvilág magába foglal-

²⁶ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

ja a házasságot és a szaporodást is, amit ő alantasnak nevez, és a nőkkel azonosít.²⁷ Ő maga sosem nősült meg, és a férfinak a férfitársa iránt érzett „tisztá” szerelmét a férfinak a nő iránti szerelme fölé emelte, ez utóbbi szerint az állati kéjvágyhoz áll közelebb. Platón egy olyan gondolatra építi dualizmusát, mely meglehetősen elterjedt már abban az időben: a férfit szellemmel, a nőt testi vággyal ruházza fel. Csakhogy Platón korábban sohasem tapasztalt erejű filozófiai tüzet ad ennek a gondolatnak.

Egyetlen filozófus gondolatmenete sem születik a semmiből, bármilyen elvont vagy ostoba is egy gondolat, mindig vannak reális hatások, melyek magyarázatául szolgálnak. „Platón egy olyan kor gyermeke volt, amelyben ma is élük” – írta Karl Popper.²⁸

Az érzékenyen túli, magasabb, tökéletes világ keresésének hátterében évekig tartó éhínség, járványok, válság, cenzúra és polgári vérontás áll. Azok az események, melyek megrázták a görög világot, fiatalkorában mély nyomott hagytak Platónban. Tehetőes athéni család sarja volt, az Athén és Spárta között kirobbant és időszámításunk előtt 431 és 404 között csaknem szünet nélkül tartó peloponnészoszi háború idején nőtt fel. Kevés háborúnak volt ilyen hosszú távú hatása. A peloponnészoszi háború hatását Görögországra az első világháború Európára gyakorolt hatásával lehetne összehasonlítani. Athén és az athéni uralom összeomlásához vezetett. Véget vetett az ókori civilizáció egyik legcsodálatosabb szellemi és művészi alkotásokat teremtő korszakának. Kimerítette Görögországot, lehetővé tette, hogy

²⁷ Platón dualizmusa nem új keletű. Az i. e. hatodik században már Pitagorasz filozófiai iskolája is felrajzolta az ellentétek sorát. Pitagorasz listáján tíz ellentétpár állt, szerintek ezek az erők kormányozzák a világot, úgy mint: jó és rossz, jobb és bal, fény és sötét, behatárolt és határtalan, férfi és nő. Az ókoriak ugyancsak négy elemre redukálták a természetet: tűzre, levegőre, vízre és földre. Ez a bölcséleti hagyomány megváltoztathatatlan ellentétként, véget nem érő konfliktusok forrásaként mutatta be a nők és a férfiak közti különbségeket.

²⁸ Idézi Antony Flew: *An Introduction to Western Philosophy: Ideas and Arguments from Plato to Popper* [Bevezetés a nyugati gondolkodásba. Eszmék és érvek Platón-tól Popperig], Thames and Hudson, 1989. Karl Popper: *A nyitott társadalom és el-lenségei* (Balassi Kiadó, Bp., 2001) című munkája Platón és Marx társadalmi eszméinek kritikája.

előbb a makedónok, majd Róma meghódítsa. A vereséget követő forrongó, zavaros időkben Platón szeretett mestere, Szókratész (i. e. 469–399) öngyilkos lett. A peloponnészoszi háború alapvetően befolyásolta Platón nézeteit: már csak emiatt is történelmi fordulópontnak tekinthető. Mély bizalmatlanságot, sőt gyűlöletet keltett benne a demokráciával szemben.

Platón az első államot totalitárius államként képzei el, melyet kemény kézzel kormányoz az állandó uralkodó osztály, ők az „örök”. Rajtuk kívül létezett még egy alsó osztály, melynek egyetlen szerepe a társadalom kereskedelmi és mezőgazdasági egyensúlyának fenntartása. Az Állam világában tilosak az olyan frivol élvezetek, mint a szerelmi költészet vagy a tánc. Az öröknek nem lehetnek anyagi javaik, nem díszítik, nem festik magukat. Platón, aki alapvetően gonosznak tételezte a testet, gyakran fejezi ki megvetését az érzékek változékony világával szemben.²⁹ A *Symposium*-ban „semmiségnek” nevezi a személyes szépséget, és a „halandóság fertőzéséről” beszél. „Akinak minden vágya a tanulásra és más ilyesmire irányul, azt csak magának a léleknek a gyönyöre nyűgözi le, a test gyönyöreit megveti, ha igazi filozófus és nem álszent” – állítja az *Államban*. Semmi nem engedélyezhető, ami elvonná a vezetők figyelmét az abszolút szépségen és az abszolút jóságon való elmélkedésről. Egy biztos: ez a világ leghatékonyabb receptje az abszolút unalomnak.

Platón minden egyes munkája párbeszéd Szókratész és tanítványai között. Az *Államban* Szókratész azt javasolja, hogy egyes, kiválasztott nők kerüljenek be a vezető rétegbe, és a férfiakhoz méltó feladatokat kapjanak. Azzal érvel, hogy nők és férfiak csak biológiai szerepük és fizikai erejük alapján különböznek. A kiválasztott nőket férfi honfitársaikkal együtt kell oktatni és nevelni. A férfi és női öröknek „először is ne legyen magánvagyonuk, étkezzenek közösen, és éljenek bajtársi közösségben”³⁰. A férfi és a női örök közti kölcsönös vonzalom elkerülhetetlen, „de bűn len-

²⁹ Bertrand Russel: *The History of Western Philosophy* [A nyugati filozófia története], George Allen és Unwin, 1946.

³⁰ Platón: *Állam*. (Ford. Jánosy István.)

ne, ha eszményi világunkban akár a párosodás, akár más, szabályok nélkül történne”. A vezetők ezt nem engedélyezhetik. A cél a „minőségi alom” létrejötte, tehát hogy a legkülönbek közösüljenek a legkülönbekkel. Az utódokat rögtön születés után elveszik az anyáktól, és közös kisdédóvóban nevelik. Az anyákat megkímélik a szoptatás időigényes és fárasztó feladatától. Helyettük állami szoptatós dajkák végzik a feladatot. „Egyetlen szülő sem ismerheti gyermekét, egyetlen gyermek sem a szüleit.” A magántulajdon kizárásával az apának nem szükséges ismernie a saját fiát, hiszen nincs mit továbbörökítenie.

Platón munkájában a nők egyenjogúsága szexualitásuk teljes megtagadásának árán valósul meg. Voltaképpen tiszteltetbeli férfiakká válnak. Az egyetlen elismert biológiai különbség a reprodukcióban nyilvánul meg. (Párezer évvel később néhány radikális feminista hasonló állításokkal állt elő, tudniillik hogy férfiak és nők közt egyetlen különbség a nemi szervek terén mutatkozik, minden más tanult viselkedési forma.) A női öröknek csak szülniük szabad, kötődniük már nem. Utódaikat az állam neveli. Az állam alattvalói felett gyakorolt uralmának kulcsa a szexualitás kontrollja. A szexualitás állampolitikai eszköz. A családi kötelékek, elsősorban az anya-gyerek viszony megszüntetésével Platón utópiája magát az egyéniség fogalmát kezdi ki. Minden totalitárius eszme arra törekszik, hogy megszüntesse az egyéniséget, hogy ezáltal biztosítsa az állam igényeinek mindenek felett való voltát.

A világi élvezetek megvetése Platón *Államának* azon aspektusai közé tartozik, melyek a huszadik századi totalitárius rendszerekben is megtalálhatók. Az, hogy a szex kizárólag a „minőség” újratermelésének feladataként jelenik meg, elővetíti a náci Németország uralkodó rögeszméjét, amely a felsőbbrendű faj kialakításához kapcsolódik. A női örök nemnélküliségét próbálta megvalósítani a maoista Kína, amikor férfiakat és nőket egyforma kezeslábasba öltöztetett. A költészet és a zene csaknem minden formáját tiltotta a tálib rendszer Afganisztánban, a tiszta iszlám köztársaság létrehozásának érdekében. A tálib uralom alatt még egy fodrászszalon megnyitása is zendülésnek számított. Pla-

töntől máig minden totalitárius rendszer célja megtiltani a nőknek a sminkelést.

Az *Állam* azt is világosan kimondja, hogy a „másik” különféle, jelen esetben faji, formákban jelenhet meg. Szókratész azt állítja, hogy a görögök „természetes ellenségei” a barbárok, ahogy a férfiak „természetes ellenségei” a nők. A világ egymással harcban álló princípiumokra való felosztása megkönnyíti az emberek zárt kategóriákba való sorolását. Nem véletlen, hogy a nőgyűlölet és a rasszizmus gyakran ugyanabban a társadalmi környezetben jelentkezik.

Platón dualizmusának legerősebb bölcseleti kifejezése a formák elmélete. Az öröknek ezt úgy kell megragadniuk, mint vezérlő bölcsességet, neveltetésük leglényegesebb részét. Ha ezt nem értik, nem tudják megkülönböztetni a valóst a hamistól. Platón szerint az igaz valóságot csak az elme képes felfogni. Az *Államban* ezt írja az ideákról:

„Például arra, hogy sok »szép« és »jó« dolog van, és minden másról is azt mondjuk, hogy »van«, és szavainkban is így különböztetjük meg őket. (...) Ugyanakkor feltételezzük »magát a szépet«, »magát a jót«, és így minden mást, amit előbb soknak állítottunk, most mindegyiket a létező egyetlen ideája szerint egynek tételezünk fel, és ezt hívjuk az illető dolog lényegének.”³¹

Platón az „abszolút valóságot” Istennel azonosítja, aki tökéletességében időtlen. Az Isten természetéről folytatott vitában Istent a tökéletesség legmagasztosabb megvalósulásaként definiál-

³¹ A barlang rabjainak parabolájában az érzékek által felfogható világ hamis voltáról vallott nézetét fejt ki. Képzeli el, hogy a rabok gyermekkoruk óta ott élnek egymáshoz láncolva. A bejáratához közel tűz ég, és emberek járkálnak a tűzön túli úton. A kinti világ életéből semmit nem látnak a foglyok, csak a barlang falára vetülő árnyakat. Mivel csak ennyit tudnak, azt képzelik, ez a valóság. Ahogy a foglyokat becsapják a közvetlenül soha meg nem figyelt valóság árnyai, mi, akik csak érzékeinken keresztül ismerjük a világot, semmit nem tudunk a tökéletes formák abszolút és örök világáról, amely a szem, fül, ízlelés és érintés világa számára pusztán árnyék marad. A filozófus olyan, mint a barlangból szabadult fogoly, aki túllát a barlang világán.

ja, és gúnyolja a homéroszi Pantheont, ahol az istenek úgy változtatják az alakjukat, mint a bűvészek. „Minden változás rossz irányba történik, hiszen Isten a tökéletes jószág.”

Platón elméletén alapszik az eredendő bűn keresztény doktrínája, melyben a fogantatás úgy jelenik meg, mint zuhanás az isteni tökéletesség állapotából a látszólagosság, a szenvedés és halál szakadékába. Erős filozófiai alapot nyújtott Pandóra és az ember elbukása allegóriájának. A bukás előtt az ember harmóniában élt Istennel. A nő elkerülhetetlen közbelépéséből származó bukás a legnagyobb értéktől fosztotta meg az embert. A valóságnak ez a dualisztikus felfogása lejárhatja az érzékek világát, a tudás legmagasabb megvalósulási formájával, az isteni tudással állítja állandó harcra. Ez az eszme mélyen befolyásolta a keresztény gondolkodók nőkről alkotott képét, akik a nőben szó szerint vagy átvitt értelemben a mulandót, a változót, a megvetendőt látták megtestesülni.

Míg Platón elmélete az ideákról filozófiailag tette elfogadhatóvá a nőgyűlöletet, Arisztotelész (i. e. 384 – 322), Platón tanítványa, tudományos értelemben legitimizálta azt. Mivel Arisztotelész tudományos elméleteinek nagy része a modern elme számára nevetségesnek tűnik, könnyen megfeledezünk arról, hogy doktrínái közel kétezer éven át uralták a nyugati gondolkodást, és csak a tizenhetedik század tudományos forradalmának hatására vetették el azokat. „A tizenhetedik század kezdetétől csaknem minden komoly, tudományos próbálkozásnak egy arisztotelészi doktrína támadásával kellett kezdődnie” – állapította meg Bertrand Russel.³²

Arisztotelészt úgy emlegetik, mint minden idők egyik legvehemensebb nőgyűlölőjét. A nőkről alkotott nézetei két csoportra oszlanak: tudományos és társadalmi elképzelésekre. Bár időnként a természet pontos megfigyelőjének bizonyult (egyes fajokról készített leírása például nagy hatással volt Darwinra), a nőkkel szemben betegesen elfogult volt. A női nem alacsonyabbrendűségének

³² Russel: *I. m.*

jeleként emlegette például azt, hogy a nők nem kopaszodnak, szerinte ez is gyermeki természetük „bizonyítéka”. Azt is állította, hogy a nőknek kevesebb foguk van, mint a férfiaknak, amihez Bertrand Russel azt a humoros megjegyzést fűzte, hogy: „Arisztotelész sohasem tévedett volna ekkorát, ha néha megengedte volna, hogy a felesége kinyissa a száját.”³³

Arisztotelész vezette be a cél fogalmát mint tudományos alapfogalmat. A dolgok (beleértve az élőlényeket is) célja önmagukká válni. A genetika vagy az evolúcióelmélet ismerete hiányában Arisztotelész a célt úgy értelmezte, mint annak lehetőségét, hogy egy dolog önmagává válhasson. Bizonyos értelemben ez Platón ideájának materialista változata: van egy eszményi hal, melynek a létező halak a különféle megvalósulási formái. Ezek célja az eszmény megközelítése.

Emberi lényekre, ez esetben a nőkre alkalmazva mindez szerencsétlen és előre megjósolható eredménnyel jár: nem magyarázza, hanem igazolja az egyenlőtlenséget. A legveszedelmesebb példának Arisztotelész keletkezés-elmélete bizonyult.

Eltérő célokat állapít meg benne a nők és a férfiak számára: „A hím természetszerűleg magasabb, a nőtény alacsonyabb rendű, az első uralkodik, a másodikat uralják, ez az elv a teljes emberi nemre is érvényes.” Így Arisztotelész szerint a férfinak kell hordoznia a lelket vagy a szellemet, vagyis a személy teljes emberré válásának lehetőségét. A nő, a férfinak hordozója pusztán az anyagot, a tápláló környezetet biztosítja. A férfi az aktív elem, a mozgó, a nő a passzív, a mozgatott. Egy gyermek csak akkor valósítja meg teljesen saját lehetőségeit, ha fiúnak születik, ha a nő „hideg alkata” érvényesül a méhet átjáró fölös mennyiségű menstruációs folyadék formájában, a gyermek képtelen befejezni tulajdon lehetőségeit, és nőként születik meg. „Mert a nő megcsónkított férfi” – zárja gondolatmenetét Arisztotelész.³⁴

³³ Keuls: *I. m.*

³⁴ On the Generation of Animals [Az állatok keletkezéséről]. Idézi: Beverley Clack (szerk.): *Misogyny in the Western Philosophical Tradition* [Nőgyűlölet a nyugati filozófiai hagyományban], Routledge, 1999.

Arisztotelész nőkről való elmélkedéseinek nagy része a rabszolgákkal való bánásmód kontextusában hangzik el. A rabszolgákat, ahogy a nőket is, a természet arra rendelte, hogy azok legyenek, amik. Arisztotelész azonban úgy érvel, hogy a rabszolgákból hiányzik a „tanácskozó képesség”, míg a nőkben ez megvan. Igaz, „autoritás nélkül”. Az engedelmesség a nők természetes állapota, amelyben a nő megvalósíthatja életcélját. A nők és a rabszolgák egy fontos szempontból hasonlóak: urukkal/férjükkel szembeni alacsonyabbrendűségük állandó és változatlan.

Azt, hogy milyen következményekkel jár, ha a nőt csonka férfinak tartják, a klasszikus antikvitás idején akár hallani is lehetett, valahányszor újszülöttek sírása törte meg az éjszaka csendjét. „Ha jó szerencsédre gyermeket fogannál, és fiú leszen, hagyd élni, ha lány szabadulj meg tőle!” – írta Hillarion feleségének, Alisnak, időszerűségünk előtt 1-ben, egy olyan szokásról tanúskodva, amely mindaddig élt, amíg a kereszténység nem vált a Római Birodalom uralkodó vallásává.³⁵ Korábban a nemkívánatos csecsemőket a szemétdombra vetették. Az oda kerülők többsége fogyatékos vagy beteg fiúccsecsemő, vagy „csonka fiú”, azaz kislány volt. Ez annyira bevett szokásnak számított, hogy a kidozott csecsemők sírása minden bizonnyal nem is zavarta a polgárok álmát. Ámde azok az archeológusok, akik az időszerűségünk előtti hetedik századi athéni temetkezési maradványokat vizsgálták, megdöbbentő felfedezést tettek: ebben az időszakban kétszer annyi férfit, mint nőt földeltek el. Időszerűségünk előtt 18-ra a történetíró Dio Cassius azon sajnálkozik, hogy az uralkodó osztály férfitagjai számára nincs elegendő feleségnek való nő. A nőket „szelektíven megsemmisítették” – írta egy tudós. Ha mindezek mellett figyelembe vesszük a szülésekhez és abortuszokhoz kötődő magas halandósági rátát, érthető, hogy a férfiak létszáma jelentős mértékben meghaladta a nőkéét.³⁶

³⁵ Mary R. Lefkowitz – Maureen B. Fant: *Women's Life in Greece and Rome* [A nők élete Görögországban és Rómában], John Hopkins University Press, 1982.

³⁶ Pomeroy: *I. m.*

Nem minden szemétdombra vetett kislány pusztult el. Mivel az elhagyott gyermekek azonnal rabszolga státusba kerültek, a bordélyház-tulajdonosok kijártak a szemétdombra lánycsecsemőket keresni, akiket prostituáltaknak neveltek fel. Sosem tudjuk meg, Pandóra hány millió lánya végezte a görög vagy a római szemétdombokon: egy részük belepusztult a hidegbe és az éhezésbe, a „szerencsésekre” pedig a prostituáltak élete várt.

Az, hogy a lakosság többsége férfi volt, közvetlenül összefügg a nők alacsonyabb társadalmi státusával. Ma hasonló példák találkoznak India egyes részein és Kínában, ahol a nőnemű magzatok szelektív abortálásának köszönhetően kevesebb a nő, mint a férfi, a nők státusa pedig alacsonyabb rendű. A nők „ritka értékke” válnak, akiket a házasság és gyermekszülés szűk életterébe zárnak.

Ahol viszont több a nő, mint a férfi, ott a nők társadalmi pozíciója is emelkedik.³⁷ E jelenség bizonyítására Spárta példáját szokták idézni. Spárta, a peloponnészoszi háború győztese, Platon államának példaképe, a maga korában szinte anomáliának számított. Itt is szokás volt a csecsemőgyilkosság, de nem fiú és lány, hanem egészséges és beteg csecsemő között tettek különbséget. Minden egészséges újszülöttet megpróbáltak felnevelni, és mivel születéskor a kisfiúk betegesebbek, mint a lányok, kevesebb lányt dobtak ki, mint fiút. Az a tény, hogy Spárta többnyire szomszédaival harcban álló katonai állam volt, drasztikusan emelte a férfiak halandósági rátáját. Ráadásul Spártában a nők az akkoriban megszokottnál később mentek férjhez, tehát több esélyük volt túlélni a szülést és a terhességet. Mivel a nőktől elvárták, hogy a majdani spártai harcosok egészséges szülőanyjai legyenek, egészségi állapotuk államérdeknek számított. A görög világ többi részének elborzadására, és kétségtelenül elragadtatására is, a lányok meztelenül tornáztak, atlétikai játékokban vettek részt, és általában erősek, egészségesek voltak.

³⁷ Marcia Guttentag – Paul F. Secord: *Too Many Women?: The Sex Ratio Question* [Túl sok nő? A nemek arányának kérdése], Sage Publication 1983.

*„Kedves Lakónnő, Lampito, köszöntlek.
Mily szép vagy, édes, mint ragyog színed!
Hogy duzzad a tested! Hisz egy bikát
Megfojtanál.”³⁸*

Arisztotelész és más moralisták felháborodására a spártai nők rövid, sokat láttató tunikát viseltek. Örökölhették és igazgathatták férjük birtokát. Az időszámításunk előtti 4-ik századra a spártai birtokok kétötöde az ő kezükben volt. Az eredmény látványos paradoxon: egy militarista állam, amelyben a nők nagyobb szabadsággal és magasabb státussal rendelkeznek, mint Athénban, a demokrácia otthonában.

Spárta később feledésbe veszett, az ottani nőkkel szembeni bánásmódot csak mint természetellenes hóbortot emlegették. Platón és Arisztotelész művei viszont fennmaradtak, mégpedig a kereszténység épületét tartó filozófiai és tudományos gondolkodás masszív oszlopaiként. Platón elmélete a formákról, mely a fizikai világ megvetését is magába foglalja, és Arisztotelész biológiai dualizmusa, melyben a nők korcs férfiaknak számítanak, eszmei alapot szolgáltatottak a következő évszázadok nőgyűlölete számára.

³⁸ Arisztophanész: *Lysistrate*. (Ford. Arany János.)

UTÓSZÓ

AVAGY A NŐ SZENVEDÉSEI A SZÉKELY-MAGYAR, HAGYOMÁNYOS PARASZTI TÁRSADALOMBAN

Ezzel a szerény utószóval nem valami didaktikus feladatot kívánok ellátni: nem célom a nőgyűlöletről szóló „lecke” végén összefoglalni a tárgykör jelenségeinek, érzelmi-lelki és spirituális megnyilvánulásainak történetét. Inkább csak megtoldani szeretném a témának egy olyan vonatkozásával, amelyet – úgy érzem – nem érintett Jack Holland könyve. A szerző többnyire nagy népek, nagy kultúrák történelmének medrében követi a nőgyűlölet kultúrtörténetét, és nem foglalkozik például Közép- és Kelet-Európa kis népeinek paraszti társadalmával. Noha, Caragialét parafrázálva, nekünk is megvan a magunk kis nőgyűlöletünk.

Ez az írás elsősorban a csíkszentdomokosi sorsfordító szokásokra irányuló kutatásaim¹ alapján készült, a falu idősebb kor-

¹ Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994; Balázs Lajos: *A lakodalmi fenyő erotikus szimbolikája*. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.*, Glória Kiadó, Kolozsvár, 1994; Balázs Lajos: *Menj ki, én lelkem, a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995; Balázs Lajos: *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999; Balázs Lajos: *Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben. A népi jog néhány elve és gyakorlata az ember sorsfordulók szokásvilágában Csíkszentdomokoson*. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs*, a Magyar Köztársaság Kulturális Központja, Bukarest, 1999, 43–58.; Balázs Lajos: *A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2006; Balázs Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009., 2. kiad. 2010.

osztályhoz tartozó lakói, asszonyok és férfiak, vallomásainak felhasználásával, és magyar néprajzkutatók olyan néprajzi-antropológiai munkái² figyelembevételével, melyek a születés, a házasság, a halál, a szerelem és a nemiség témáját, vagyis az élet folytonosságának dinamikáját, körforgását vizsgálják a székely társadalomra jellemző kultúra rendszerében.

Az emberi élet szakaszait sorra véve a serdülőkornál állok meg először.

A székely paraszti társadalomban két domináns érzés veszi körül a nemiséget: a szégyen és a félelem, és ezt már a serdülőkor kezdetén kialakítják a leánygyermekben. Az első menstruáció felkészületlenül, tudatlanul éri, ezért legtöbbször megrémül, kétségbe esik, félelmetes tapasztalatként éli meg. A felnőttek nem beszélnek róla, a metaforikus utalások pedig valami rosszat, gyálázatosat sejtetnek. „Szégyenvirág” – így nevezik az első vérzést, ami csodálatosan szép metafora, de a nő szenvedéseit, alacsonyrendűségét rejtje magában.

„Az én édesanyám egy szót sem szólt arról, hogy lesz vérzésem. Ha a havi vérzést láttuk a szüleinknél, letagadták. Szégyellték. »Elkörtölte a combját«, s kész. Legtöbbször ezt mondták a gyermeknek, ha tudakolódott valamit.” (N. 46)³

„Úgy észrevettük, csak nem kérdeztük meg. Én a leányomról beszélek. Csak megláttuk. Me van, aki úgy elbetegesedik. Akkor se világosítottam fel, hogy na, aztán így meg úgy. Nekem se mondta édesanyám soha. Pedig haton voltunk leánytestvérek. De édesanyám egynek se mondta.” (N. 65)

„Én 14 éves leányka voltam, amikor megtanítottak szőni. Szövés közbe eccer megéreztem, hogy velem valami baj van. Kimentem, s én megnéztem, hogy nem pisíltam, s mégis mi van? S hát piros van. Sírtam. Aztán kellett a pincébe vágjam a répát a lovak-

² Deáky Zita – Krász Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*, Századvég Kiadó, Bp., 2005; Szócsné Gazda Enikő: *Erkölc és közösség*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

³ A dőltbetűs szövegek csíkszentdomokosi adatközlőimtől valók.

nak, s mit csináljak, s mi lesz. Bugyink se volt akkor, csak az ingünk. Estem kétségbe, de senkinek se mondtam.

S aztán elmúlt, s esment elmúlt, s esment. De senkinek ki nem szóltam. Senki nem kérdezte tőlem, s így én se kérdeztem a leányomot. Most is még úgy bennünk él a székely. Ez a buta székely, hogy őszintén nem merjük megkérdezni az ilyesmit.

Mentünk nyárba takarni [értsd: szénát takarni], s ott vótak más leányok es, ott láttam az egyiknek az ingjét, milyen. Egész vérbe az ingje! Ott, ahogy a takaróba hajladozott, ott tudtam meg, hogy az mi. Hogy ne, annak es van, nemcsak nekem.” (N. 68)

„Édesapámtól tiltottak, hogy ne lássa meg, hogy tisztálkodtunk. Mások se.” (N. 67)

„Édesanyám nekem azt mondta, »evvel [ti. a havi vérzéssel] hallgatsz, apád előtt takaros leszel, bátyja előtt takaros leszel«. Nem értettem én ezt, hogy »takaros leszel«. S azt mondta, »olyankor mosol magadra, amikor senki se lát, s mosakszol, mikor senki se lát.«.” (N. 66)

Az első székelyvirág után folyton figyelmeztették a leányt, hogy »vigyázatok magatokra, mert gyermek találhat«, és a családból való kiközösítéssel fenyegették: »Arra vigyázz, hogy ha úgy kerülsz, neked helyed itt többet nem lesz. Innet mehetsz, merre tetszik, arra.«

„Édesanyám, amikor megjött a mestrám, azt mondta: »Anna, a pántlika drága! A pántlikát meg kell örözni, olyan leján légy, met ha nem, megütlek, megöllek, ha én valamit megtudok, hogy úgy viselkedel, hogy szégyent hozol a fejemre«. Én a »szégyenhozás«-ból megtudtam, hogy én meg kell öröjzem magamot, rendesen kell viselkedjek, met »a pántlika drága«. Amikor még nőtem, tudtam meg, hogy a pántlika micsoda, met akik leányok megterhesedtek, nagy hasok lett, azok má szalagot a hajokba nem köttek. Hanem körberakva hordták a hajokot.” (N. 69)

Az ifjúkorban a nemi érssel esetenként még több megszégyenítés várt a lányra. Nem áll módomban ezt részletezni, csupán a leányek nemiséggel kapcsolatos vallomásaiból idézek néhányat. A szexualitás témája a fiúk körében leginkább a vasárnapi társasági

kocsmázás, illetve a közös férfimunkák (kaszálás, erdőlés) alkalmával került elő, és többnyire a leányok, a nők elcsábításához kapcsolódott:

„Ez ugye beszédtema lett a korcsomába a legények között. A legények kérkednek az ilyesmikkel, me neki nincs veszteni valója. Egy lejánnak van, me ha megtudnak valamit róla, akkor neki a becsűjén folt esett. De a legénynek, mit, ha megállnak, mét ne? Ezét a legények dicsekednek, kérkednek, de a leján, az hallgat, ha megesik esmet... A fiatal leányról mondták el, hogy »megbasz-nám, de még ott tart az eszivel, hogy megmondja az anyjának«.” (N. 69)

„Ha esszekerülnék, elmondjuk mindjárt, hogy »ej, te, Juliskával jó volna«. Általában úgy indul, ha megjelenik egy olyan leányszemély. S akkor kezdiünk mondani ilyent-olyant: hogy »levetkezve milyen lehet, az ágyba milyen lehet?« Elfantáziálunk.

Ha meg nem jelenik meg, akkor valamelyik egy esetet elmesél, ami vagy igaz, vagy nem. Szeretné, s elmondja, hogy volt valakivel, s biztatja a másikat, hogy próbáld meg te is, met biztos megáll. És így keltik a rossz híret a leánynak” (F. 42)

„A legények közt szóba jött, hogy ez ilyen vagyonos, s az olyan vagyonos, de az es, hogy evvel es jó vóna, s avval es jó vóna egyet... Ezek szóba kerültek, de még az es, hogy meg se történt, s mégés azt állították. Egy-egy leánkának a becsületire ment, s a róvására: »Én má így, s én má úgy, s így vótam vele, s ott vótam vele«, s meg se történt. Bosszúból es csinálták: próbálkozott vele, nem sikerült, s akkor elmondta, hogy milyen vót, ami nem es vót. Hazudoztak egymásnak.

A szülők pedig nem vonták felelősségre a legényt, met inkább titokba tartották, hogy nehogy azt higgyék el, ami hazugság. Még a szülőkhöz sem jutott el mindig: »Hogy a te gyermeked az én leánnyommal..., s hogy ezt mondja«. A szülők es ebben úgy távol álltak egymástól. Az ilyenyekbe nem vótak közvetlenyek.” (N. 66)

„Nálunk úgy tartásák, hogy a férfinek nem szégyen. Met oda meynyen a ló, ahol a zabos tarisnyát rázzák. A nőnek a szégyen. Úgy valahogy olyan megszokottá is vált, hogy a férfi mehet. Házasság

előtt! A nőnek nem szabad, habár nő nélkül nem tudja csinálni. De ha kitudódik, csak a nőnek a szégyen.” (N. 69)

Az első közöszülés, „ha megesett”, a leány zsarolásának, félelemben tartásának, megalázásának a hivatkozási alapja lett:

„Avval a legény örökké zsarolta a leányt, hogy elmondja. S akkor ettől féltek erőst. Olyan nem hiszem, hogy történt vóna, hogy eccer megengedte, s avval többet nem. Ha eccer megengedte, kész volt, meg kellett engedje többször es. Például nekem volt egy olyan barát-nőm, hogy nyíltan mondták a legények es, hogy kurva. Szép volt a leány. Hogy evvel lehet érvényesülni, mehetsz héza, me lehet. Olyan es vót, hogy a barátját vitte, s azt mondta a lejának, ha nem enged meg mind a kettőnknek, elmondom, hogy velem es vótál. S nekem elsírta, hogy »azét lettem a falu kurvája, met eccer a lábamról levettek«. S olyan vette le, hogy egy csúfszájú, s akkor félt tőle, s akkor az kezdte zsarolni. S akkor azt mondta, »immá ha egynek megengedtem, megengedhetem többnek es«. A lúdnak a lába nyoma a vízbe nem látszik. S akkor megengedte annak es, akit szeretett, s annak es, akit nem. S aztán úgy reaktak, hogy tényleg sorba álltak. Nem fizettek, nem pénzért engedte. Aztán nem tudott férjhez menni a faluba, pedig szép leány vót. De mindenki mondta, hogy én es vótam vele, s én es, s én es. Aztán a legényekbe es van olyan, hogy nekem ne hányja más, hogy a feleségeddel vótam. Nem kéri meg, met aztán mondják, hogy én es vótam a feleségeddel, s én es... Ezét sok legény visszavonult tőle. Addig kellett mindegyiknek. Idekerült egy tisztviselő, egy vénlegény, s arra felragadt, s az elvitte. Amíg élt az ura, jól vót sora mellette, aztán hamar meghalt az ura.” (N. 67)

„Olyan es történt, hogy megengedte egyszer, aztán nem, s megverte a legény. Az ilyenek kitudódtak. Ha másképp nem, a leányon ha meglátszott, a szülei csak kivallatták. Akkor a szülők jobban odafigyeltek a gyermekeikre. Kivallatták, s meg kellett mondja, s ha megmondta, hogy megverte, akkor azt es meg kellett mondja, hogy miért. S ha megmondta, s a szülők szóba álltak a legény szüleivel, akkor az rögtön kimondta, igen met akkor megengedte. S így kikerültek az ilyen dolgok. Ha jele nem volt, a leján hallgatott, mint a lakat. De ritkább eset vót, hogy az ilyen megverte, mondjuk egy

pufot adott. Inkább zsarolták. Az könnyebb vót. Met akkor nagyon féltek attól, hogy ne derüljön ki.” (N. 67)

„Amelyik olyan volt, leány, hogy..., azt egymástól kérték el a legények: a táncba ezek voltak előnybe, az ilyen leányok. Azokat táncoltatták a legjobban, mert mindegyik este oda akart menni. Úgy es mondtuk mü es, hogy azokon tanulnak a legények. Különben ügyes leányok voltak, szép személyek. Ismerek hármát is ilyent. De tudtuk tisztán – elmondták ugye a legények –, hogy ezeknél jártak s ezért. Ott érvényesültek, s oda jártak. Voltak azok a tornácok, tonkos házak, vagy a fásszínél, s a másik hol helyet kapott. S ezeknél tanultak bé a legények. Volt, amelyik terhesen maradt, s aztán kereste az apját a gyermeknek. A nyakába maradt a gyermek, ilyen is volt.” (N. 68)

„Volt olyan legény, hogy felképelte a leányt, ha nem sikerült nála. S aztán ott hagyta. A leányok úgy védekeztek, mint örökké: »hátha valaki meglát, hátha valaki megtudja, nehogy valaki megtudja... Menj el! Ne bolondkod! Mit akarsz?« De a legény jöhetett a zsarolással. »Ha akkor igen, most mé nem? S mindenkinek elmondom...«” (F. 45)

„Aztán történtek ilyen erőszakok is. Két-három barát összeegyeztek, hogy azt most elintézzük. De akkor akkora volt a szégyenérzet, hogy a leány nem merte elmondani senkinek. A barátnőinek elmondta, hogy mit csináltak vele, de nem merte se szüleinek, se senkinek elmondani. Nem hogy a községházára menjünk, hogy oda hívassuk. Ilyen nem volt. Senki meg ne tudja, hogy ő nem szűz, hogy vele elbántak. Annyira féltek. Ha terhes maradt, akkor is így kiszivárgott. De a legtöbb úgy volt, hogy ha nem látszott meg rajta, há má szült meg, de nem tudta csak a szűk családi kör. Főleg ha a férfi nem akarta elvállalni, akkor egész későre szivárgott ki. De ezek ritka esetek voltak.” (N. 67)

A szüzesség erkölcsi kérdése ebben a kultúrában mind elvileg, mind gyakorlatilag ellentmondásokkal terhelt. Ma sincs (és valószínűleg még sokáig nem lesz) konszenzus abban, hogy „ki verje le előbb a harmatot”. És jó-e, ha idejekorán leverik? A paraszti társadalomban nyugtalanságot, feszültséget, megosztást és mély

meghasonlást generálnak ezek a kérdések. Kinek a szava, kinek az igaza, kinek az erkölce a jobb?

A szüzesség, vagy ahogyan a Székelyföldön nevezik, a „leány tisztasága”, a liberalizálódási tendenciák ellenére is eleven, összetett és szövevényes problémakör. Csak néhány olyan esetet idézek fel, amely a nő tisztaságának devalválódásáról és megalázásáról szól.

„Sokat fektettek arra, hogy a leány szűz legyen, azt dicsőítették. A kikapott leányokat nem szerették. Megvette mindenki.” (F. 70)

„A leányok megítélése szigorúbb. Me ha egy legény lefekszik egy leánnyal, az neki nem bűn. Büszkeség. Nem is akkora szégyen. Nem is szégyen. Sőt. Hogy ne, »az én fiam a te leányodot megeresztette«. Ugye. De a leánynak, annak szégyen. Egyforma hibások, teszem fel, de a leány húzza a rövidebbet. Ha kitudódott.” (N. 67)

A szüzességét veszített leányt szankciók sorozata érte, és ezzel testi-erkölcsi állapota nyilvánossá vált:

„Nem es esküdhattünk fehér ruhába, a koszorút nem tehette a fejire, ha kiderült az, hogy férfivel vót. Ha megtudták – szülők vagy rokonság – nem engedték, hogy a koszorút feltegye. Megesküdhetett, mint hajadon, de koszorút nem volt szabad feltenni.”

„Azt mindenik megkérdezi, hogy »szűz vagy-e?«. Előbb kerülgetve, aztán egyenesbe. Kérdezték úgy es, hogy »fel vagy-e törve?«, »meg vagy-e kezdve«, »megkezdték-e?«. Így es kérdezték: »Valaki megkezdezt-e?«

„Itt közeli szomszédasszonyom előre eltagadta, me megerőszakolták. Aztán lehet, hogy később beléjött is, de nem akarta megmondani azért se, mert az, aki megerőszakolta, olyan verekedős valaki volt, s nem akarta, hogy a férfiak között legyen probléma. Annyi történt, hogy mai napig hallja az urától. Ha iszik, s egy kicsit megharagszik, abba a helybe eléjő: »Mocskos kurva vótál« – a szemire veti most is, idős korba, pedig hetven felé vannak. Elpanaszolta az asszony, hogy most is, ha iszik, ezt az orrára hánycja. Hiába mondta, hogy csak egy vót, azt vette, hogy »A lúdnak a vízbe a nyoma nem látszik. Ha eccer nem vótál szűz, lehattél százval es«.

Ha bevallotta, zsarolhatta a legény. Olyant tudok asszonyról, hogy valami anyagiért valakivel megtörtént. De ő úgy gondolta, hogy az az egy lesz. S utána ez zsarolta, hogy megmondja az urának. S kellett tovább viszonya legyen vele. Haláláig. Szerencsére a férfi ilyen középkorosan meghalt, s így aztán megszabadult. De addig úgy került, mint az ördögöt, hogy ne legyen lehetősége, hogy találkozzanak, s megmondja. S főleg, hogy ne verjenek esze.

Ha bevallotta, legtöbbször meg kellett mondja, hogy kivel. Ezt követelte a legény, s később a félrelépéskor es. Hogy »lám, elébb való-e, mint én? Kivel cseréltél fel?«

Volt eset, hogy ilyenkor otthagyták a leányt. Verekedés es lett belőle. Esszevert a két legény. Ezért inkább titkolták.” (N. 68)

„Tudok olyant, hogy a legény megcsapkodta a leányt, azért, hogy nem engedelmeskedett. Csúnyán békékült. A szülők közt nagy perpatvar vót, de nem mentek sehova se panasszal. Szégyen lett vóna. Inkább hallgattak vele, titkolták az ilyeneket. Szégyen vót az ilyenért pert indítani, menni valahova.” (N. 67)

„A faluval s a rokonsággal szembeni szégyen nagyobb volt, mint az egyházzal szemben. Hogy megszólják. Ő egy megbélyegzett. Ez a szülőknek a nagy szégyen.”

„A legények mondták, hogy »jószívű, engedelmes, víg elejű«: melyik engedelmes volt, aki többel lefeküdt. Becstelen. De azilyent es elvették feleségül. Azonban nem eppe a falujába ment férjhez. Ez elfelejtődött.” (N. 65)

„Az olyan leányt aztán kinézték. Nem igen vették el. Elvette egy olyan, akinek más nem került.” (N. 60)

„A leányt falu kurvájának csúfolták, s a legényt es megszólták, hogy lator, kurvás. Akkor is úgy nevezik, ha nem is kurvákhoz jár. Romlott leány, romlott asszony: ezeket tartották, amelyikek ilyen viseletűek vótak. Aki könnyen megengedte.” (N. 65)

Közmondás gyanánt mondták, hogy a szegény leánynak egyetlen vagyona a szüzessége.

„Ezt úgy kell érteni, hogy ha vagyon nincs, háttér nincs, ha ezt is elveszti, az utca rongya. De a gerincességéért megbecsülik. Mert azt értékelték, ha szűz volt. Ha hozománya nem nagyon volt,

vagyona sem, akkor bár legyen szűz. Legtöbb esetben a szegény leány arra ügyes volt, hogy felcsináltatta magát, hogy vigyék el. S el kellett vigyék. Evvel fogta meg a legényt.” (N. 68)

„Most má nem kell az, hogy szűz vagy nem szűz. Most má nem kell. Megváltozott a férfiúi magatartás, nem téma. Sokszor még böcsködik az ura előtt, hogy ő ennyivel vót s annyival vót. Az egyik asszony itt elvált, elment ki Magyarországra, ott férjhez ment. Vótak itthon. Ott a férje előtt mondta, hogy úgy talált rea az urára, hogy ejisze a tizedik barát vót, akivel lefeküdt: az egyikkel ennyit, a másikkal annyit. Me így tengődött ott: állt essze, s valami nem tet-szett, kapott egy másikat, azt otthagya, s elment ahhoz, s így ten-gette magát, amíg reáakadt az urára. S az ura előtt ezt így elmondja, hogy ő nem es tudja, hányadik. Én el vótam csodálkozva azon, hogy erre nem szól semmit ez a férfi. S ezt rokoni körbe mondta el. A rokonságot lesújtotta. Elgondoltam, Istenem, hova juttunk! Az egész rokonságunkba nem történt a mű életünkbe, hogy ennyi férfi legyen, mint neki egyedül. Lesújtó. Az anyja elmosolyodott, s azt mondta, »Jaj, te I., ha csináltad es, mét mondtad el?« S azt mondja erre a férje, »hadd el, há látod-e, asszony lett belőle. Há azután lett asszony, a pinája után!« Engem lesújtott, s még az, hogy nem eltitkolja, hanem még büszke rea. Hogy ő ezen keresztül tudta fenntartani magát Magyarországon.” (N. 69)

Az eladósorban levő leány és a legénykorban levő fiú viszonyát a társasági nyilvánosság is szabályozta, és teret adott a férfiúi felsőbbrendűség megnyilvánulásainak. A vasárnap délutáni táncok alkalmával a leány a legény iránti ártatlan figyelmetlenségéért sokszor durva és megalázó szankcióban részesült: fuszulykás táncot⁴ húzatott neki a sértett legény.

„A táncba álltunk, mint a zsákok a fal mellett, s a legények intettek öt-hat méterről. Így hívtak a táncba. Távolról szólítottak, mint a kutyát. Erősen kellett figyelni. Ha nem, egy hoppra fuszulykást húzattak.” (N. 65)

⁴ Artikulálatlan, cincogó, vinnyogó zenebona, amit a zenészek keltettek egy legény felkérésére.